No. ४४१०

Title कार्तिक माहात्म्यम्

Author x

Extent २६ Age x

Subject (पु. माहात्म्यं

कार्त्तिकमाहात्म्यम् सनत्कुमारसंहितायाम्

४४५०

4490

F = 26

सनत्कुमार संहिता

श्रीगणेशाय नमः ॥ ऋषय ऊचुः ॥ मुनिश्रेष्ठा वालखिल्याः सर्वलोकहितेच्छया ॥ कलौ कलुष
चित्तानां लोकानां दीनभागिनां ॥१॥ ज्ञानविज्ञानहीनानां शिश्नोदरसुखैषिणां ॥ लग्नभक्ति
रबुद्धीनां स्वार्थतत्परमानसां ॥२॥ कथं प्रसन्नो भगवान्भविष्यति जनार्दनः ॥ श्रुतं च स्मा
त्कुरमुखात्तु ह्येतद्व्रतमुत्तमं ॥३॥ नेस्थिरं जायते चित्तं क्षणमात्रं जपादिषु ॥ ब्राह्मणप
जासमर्पीनामेद्धा रायस्मरवाचना ॥४॥ इहलोके परत्रापि येन पुण्यमवाप्यते ॥ बाल
खिल्या ऊचुः ॥ सम्यक्पृष्टं मुनिवरैः कलिबुद्धिप्रभंजिता ॥५॥ विचरंति पथा मूढा नाना
मार्गापसेवकाः ॥ तेषां सर्वे भास्करेण प्रोक्तं व्रतमनुत्तमं ॥६॥ भास्कर उवाच ॥ श्रुत्वा
त्वराभवंतापि वालखिल्याश्च नारद ॥ सनकाद्याभवंतापि श्रुत्वैतद्व्रतमुत्तमं ॥७॥
तत्पदे भ्रमतां चैव जायते सचराचरं ॥ तेनैव बुद्धिमायाति जायंते तांहि तानि ताः ॥८
भक्तिविष्णुमहेशाद्यैरेकथा प्राप्यते स्मह ॥ कर्पं तव गतिज्ञानं जायते लब्धं स्वभो ॥९
एवं तेः प्राप्यमानो हिलता स्तां गांशा संभवेः ॥ चत्वारश्च पुरुषार्था गणरूपाम लभ्यताः ॥१०॥

तत्राद्यः सात्त्विकः श्वेतवस्त्रमाल्यविभूषणः॥ ज्ञानमुद्रां करे बिभ्रच्छान्तस्तिमितलोचनः॥११॥ द्वि
तीयो राजसो ज्ञातो दण्डपुस्तकधारिणः॥ [illegible]तावदान्यः शूरश्च कुलजातिविभाकहृत॥१२॥ तृती
यस्तामसो ज्ञेतः प्रगीतापशुधारकः॥ पठेन्वेदगातन्तश्च करलौके समावृतः॥१३॥ चतुर्थो
मद्दिरोन्मत्तः करभ्यां लिङ्गपाठकः॥ स्कंधयोर्दन्तपुच्छाति तांस्यघूर्णितलोचनः॥१४॥ स्वपं
चावा॥ एतान्दृष्ट्वा भो देवाः कारणं मे गतेश्च कि मां॥ उत्पत्तिःस्थितिनाशाय सर्वेषां पर्यक्षाम
हे॥१५॥ रक्तपुष्पभास्फुरत्स्फूर्तिं मेदिनीतां ययाहत॥ ब्रह्मणाद्याः परिपप्रच्छुः हतं षड्राजा
ने॥१६॥ देवाऊचुः॥ कुपञ्चाभास्फुरत्यातिः कुपञ्चाला शाकोभवान्नाकं एषवेषः किं का
र्यं स्यात तन्मे मुच्यता॥१७॥ सूत उवाच॥ त्वमसौ सीयदारध्य ब्रह्मणात्वादिय मादितः॥ प्रयु
तैकेस मत्ते छं [illegible] संख्याकं॥१८॥ महस्त्वं मोरवसोनाश्रियेतषु मे याज्ञवः॥ ध्याना
मृतपसे ज्ञानं मोक्षसाधनकर्म[illegible]॥१९॥ मयि नामस्तिस मः कोपि स्वल्पा कुः श्वितयान्वितः
बुल्लनिद्धा नराः सर्वेश्वविभं स्वमेदिनः॥२०॥ त्रेतोवाचा एतस्मात्पुत्र [illegible] त्रेता नाममा

त्वन्नः॥२०॥ शौचं व्यवस्था च जातिभेदाः पृथक् पृथक्॥२१॥ उत्पादिता राजनीतिः शौर्यं यानि विविधानि
च॥ ३चावच शास्त्राणि धर्मश्चान्यो धर्मविनाशकः॥२२॥ प्रवर्तते कलिं दृष्ट्वा संवत्सरस्य यान्तु तानि च॥ व
दतस्त्वं त्वां नियमान्बुद्धिं संप्रयास्यसि॥२३॥ द्वापरं द्वापरान्ते च॥ जगदेव तु देवानां महत्सर्वोऽपि गा
नोऽमुत्तमं युगं॥ द्वापरं नाम विख्यातं नानामोक्षप्रदायकं॥२४॥ बहुबुद्धिप्रेरणया मे सर्वे
षांस्तु रक्षहितं च॥ जैमिनेस्तु स्वयं प्रोक्तं कर्ममार्गः प्रकाशितः॥२५॥ विरोधं भेदाः स्मृतो मात्रा न
तेषां जीवने विधिः॥ विचारितं स्मृतं नानामयी धर्मप्रकाशितः॥२६॥ नागमस्त्वं व्याख्यां विधानि
नाथि रूपाः सहस्रशः॥ अन्योन्यं ते शिरश्छेदस्था स्याता जिनपं भुवि॥२७॥ प्रान्ते लोके चैव सर्वे
षां महाश्रेष्ठो विदितो देवताः॥ कलिकाल च॥ नाभिकुण्डं कुलं कटुः प्रान्तानि प्रोच्यते कथं॥२८॥ म
महात्म्यमज्ञानद्भिरज्ञाने बुद्धिवर्जितः॥ एतद्धर्मविहीनोऽहं कलिः सत्यविवर्जितः॥२९॥ अ
पुवं चतुर्लक्षं सहस्राद्वितयं तथा॥ मन्वन्तरपरिमाणं तु प्रेरयामास शौनकेऽधिये॥३०॥ परस्त्रीगम
नं घृतं चौर्यं च ध्यानिकूटके॥ पेशुन्ये वर्तिलोपेषु मद्यमांसादिषु स्थिता॥३१॥ परिपक्वा

2

दुष्टो लोकाबहुधाविधवंगताः॥सर्वेलोकाजाररताःशिश्नोदरपरायणाः॥३२॥वाममार्गरतामातृ
भगिनीभोगकारकाः॥वाईक्केबहुधासर्वेनिर्धनारोगसंयुताः॥३३॥ब्राह्मणाःशूद्रकर्माणःशू
द्राब्राह्मणवृत्तयः॥शूद्रकृताःसर्वजनाःपतित्यक्षांतिसंगताः॥३४॥स्वल्पेनहेतुनानार्यो भर्तृ
त्यागविधायिकाः॥जातिवंध्याःकाकवंध्यामृतवंध्याभवंतिच॥३५॥विधवादृश्यकेलोपाश्च
नीचेष्टावरमंतिच॥एतानयोगरताःलोकाःपरितापकुलाश्रियं॥३६॥एवंधर्मेकरिष्यामिदा
त्पपार्थविनाशनं॥एतन्ममत्वहृदयंकुतोजानातिसंपठितः॥३७॥सर्वधर्मपरित्यक्तेमांजानी
तपुणकहितं॥देवाऊचुः॥कांतिवमसमोनास्तिकश्चित्स्वेताविमोहकृत्॥३८॥किंचिद्भूतंवाद
नंयायेनमुक्तोभवेन्नरः॥हृपालःयावदक्षिणप्रविश्यलोकेपृजेधया॥३९॥इतिश्रीवाच॥
मन्द्रवदताप्रोक्तंभास्करेणश्रुतंमया॥मय्यपिसर्वगजमनंकारणंश्रूयतांतुतत्॥४०
मर्यंडउवाच॥द्वादशानांतुमासानांमार्गशीर्षोतिपुण्यदः॥तस्मात्तुल्पतेमःषोडशेवशा
खीनमहातटी॥४१॥ततोलक्षगुणंप्रोक्तंप्रयागेमाघमासकं॥तस्मान्महाफलःप्रोक्तः
कार्तिकेजलमात्रके॥४२॥एकतःसर्वदानानिव्रतानिनियमास्तथा॥एकतःकार्तिकस्ना
नंवृंलिसमातु(?)नयाधृतं॥४३॥संसारेतित्र्यैवरस्यविदितःकौथैपापप्रहरयते॥अवश्यंतेःकृतंवि

द्वि कार्त्तिकस्नानैर्माहात्म्यं ॥४४॥ स्नानं च दीपदानं च तुलसीवनपालनं ॥ भूमिशय्या ब्रह्मच
र्यं तथा द्विदलवर्जनं ॥४५॥ विष्णुसंकीर्त्तनं सत्यं पुराणश्रवणं तथा ॥ कार्त्तिके मासि कु
र्वंति ये जीवन्मुक्तास्त एव हि ॥४६॥ न कार्त्तिकसमो धर्मो न चैनो कार्त्तिकात्परः ॥ न कार्त्ति
तुनं कार्य्यं मोक्षदं न च कार्त्तिकतः ॥४७॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ धर्मापि मया पि च श्रुवेणच ॥ श्री कृ
नैतु कामा पंमोक्षार्थं नारदेन च ॥४८॥ एतद्व्रतं सकलं कस्मात्कृष्ण स्माहि पंनं हि न ॥ इ
ति श्रीसनत्कुमारसंहितायां द्वपंचोध्यायः ॥ १ ॥ ॥ अनतण उवाच ॥ ब्रूहि भास्कर सर्वात्मन्य
कतारं भक्तं तं व्रतं ॥ सफलं जायते सम्यक् कथं पूज्याश्च देवता ॥ १ ॥ सूर्य उवाच ॥ अहं विष्णु
श्च सर्वेभ्यः दैवायपि ईश्वरस्तथा ॥ एकोहं पंचधा जातो ना घेस्तु त्र धरोयथा ॥ २ ॥ अस्मात्
3 सर्वदेवैः तैरभेदा विद्धि खगेश्वर ॥ तस्मात् सौरश्च गाणेशः शाक्तैः शैव वैष्णवैस्सर्वैः ॥ ३ ॥ आच
रेत्कार्त्तिकस्नानं सर्वपापापनुत्तये ॥ सूर्यस्य प्रीतये कार्यं तुलासंस्थे दिवाकरे ॥ ४ ॥ दश प
ल्मी समारभ्य यावत्कार्त्तिकपूर्णिमा ॥ तावत्स्नानविधातव्यं शिवस्य तुष्टये नरैः ॥ ५ ॥ देवीपक्षसमी
र भ्यमाहा रात्रि चतुर्दशी ॥ लोचयत्स्नानविधातव्यं देवी संप्रीयतामिति ॥ ६ ॥ देवीपक्षं समार २
भ्य स्नात्वा कार्त्तिके भवेत् ॥ चतुर्थी ... पन तुष्टये ॥ ७ ॥ एकादशी समारभ्य

आश्विनसितेतरस्याएकादश्यां कार्त्तिकस्य शुक्लायां परिपूर्त्तये ॥ ८ ॥ तेन व्रतं तु नरस्यास्य परितुष्टो जनार्द-
नः ॥ न कार्त्तिकसमो मासो न काशीसदृशा पुरी ॥ ९ ॥ न प्रयागसमं तीर्थं न देवः केशवात्परः ॥ प्रसंगा-
द्वा बलात्कारैर्ज्ञात्वाऽज्ञात्वा स्नातं भवेत् ॥ १० ॥ स्नानं कार्त्तिकमासस्य न पश्येद्यमयातनां ॥ स्नानार्थे
चैत्रसामर्थ्यं दत्वान्यस्मै धनादिकं ॥ ११ ॥ स्नातस्य तस्य हस्तसायह ॥ स्नानपुण्यभाक् ॥ अथवा
कार्त्तिकस्नानं ये कुर्वंति द्विजालयः ॥ १२ ॥ तेषां प्रावरणं दत्वा स्नानजं फलमाप्नुयात् ॥ राधादामो-
दरः पूज्यः कार्त्तिके तु विशेषतः ॥ १३ ॥ स्वर्णस्य वाथ रूप्यस्य ह्यभावे शुक्लजामवि ॥ मृन्मया वा चित्रजा-
तो वोऽपवादिष्टविचित्रितां ॥ १४ ॥ दामोदरस्य राधायास्तु रस्या योऽर्चयंति ये ॥ मूर्त्तिं ते तु नरा द्वि-
या जीवन्मुक्ता न संशयः ॥ १५ ॥ अपि पापसहस्राढ्यः कार्त्तिकस्नानतो नरः ॥ अवश्यं मुक्तो भवति ना-
त्र कार्या विचारणा ॥ १६ ॥ स्नलयैः कार्त्तिके मासि दीपदानविधानतः ॥ दर्शयंते ये रत्नभाजस्ते ल ए-
व कीर्त्तिताः ॥ १७ ॥ यो देवस्याग्निनैव घृताद्दीपापि तिलमादरात् ॥ किंवा तस्य फलं वक्तुं भुवि तिष्ठति ना-
नवाः दीपदानसमर्थश्चेत्परदीपं तु बोधयेत् ॥ तुलस्यभावे कर्त्तव्या पूजा धात्रीतले स्वजा ॥ १९ ॥ मुख्य-
पूजनीविधानं तु कर्त्तव्यं सूर्यमंडले ॥ अप्रत्यक्षाः सर्वदेवाः प्रत्यक्षो भगवानयं ॥ २० ॥ सर्वपापि-
वेनेत्रोजं गत्जीवयते मतं ॥ एतद्दशमं कृतान्तप्रायाः सर्वे देवताः ॥ २१ ॥ प्रत्यक्षो भगवानेषश्च

तुर्वेदेषु गीयते ॥ सर्वदेवाः कालवशाः कालः कालो दिवाकरः ॥ २२ ॥ एतस्य मंडले पूज्याः सर्वदेवाः प्र
यत्नतः ॥ एतदाराधने शक्तः प्रतिमां पूजयेन्नरः ॥ २३ ॥ प्रतिमातोऽधिकं पुण्यं ब्राह्मणस्य तु पूजये
त् ॥ अविद्यो वा सविद्यो वा ब्राह्मणो मामकी तनुः ॥ २४ ॥ प्रायः कलियुगेपि प्राः शूद्राचारपरायणाः ॥
पापमार्गरताः प्रायः संध्यास्नानविवर्जिताः ॥ २५ ॥ ईदृशा अपि ते पूज्या ब्राह्मणा असमंजसाः ॥ महा
दुर्गं प्रपन्नोपि गुणवत्वान्न संशयः ॥ २६ ॥ यथा रत्नं श्वपाके द्विजोः पूज्याः प्रयत्नतः ॥ सदृशा
पत्या ज्ञाता विद्या भक्तितत्पराः ॥ २७ ॥ तथापि ताः पूजनाया लोके कुलप्रदाः ॥ ब्राह्मणो ब्राह्मणेषु
विशिष्टो ब्राह्मणोपनयनं तु यः ॥ २८ ॥ तस्मादपि श्रेष्ठतरो यः सावित्रीजपं सदा ॥ तस्मादपि श्रेष्ठतरः सं
ध्यां यः करोति द्विजोत्तमः ॥ २९ ॥ ततोप्यधिको ज्ञेयो यः स्नानं कुरुते द्विजः ॥ ३० ॥ स्नात्वा ततो यः
स्नात्वाचारेण तु संयुतः ॥ ३० ॥ अपरान्नरुचिः स्त्रीनिरस्तो तोदयेयया ॥ मध्याह्ने प्रयतः सं
ध्यायः करोति द्विजोत्तमः ॥ ३१ ॥ अयाचितव्रतो होमी देवब्राह्मणपूजकः ॥ विभज्याशासत्यवादी
द्विजो यत्र तु तिष्ठति ॥ ३२ ॥ कलिः कालोपसर्गा धर्मस्तत्र नैव शांति च ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन का ४
र्त्तिके द्विजमर्चयेत् ॥ ३३ ॥ दरिद्रो दानपात्रं स्याद्विद्यावांस्तु विशेषतः ॥ मोक्षार्थे कार्त्तिके दद्याद्दानं श्र
द्धया तु तोयं च ॥ ३४ ॥ सपत्नीकाय धर्मार्थं विशेषेण कुटुंबिने ॥ यन्त्रसेवा कारिणे दत्तं दत्तं वा धे

५

मेद्विसृष्टानि मे ॥ २ ॥ ३ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ शिवस्य किं कृतं ओमित्याश्रयास्ताः केन हेतुना ॥ उत्कं
चेत्तायते ॥ स्वामिन् बालखिल्या ब्रुवंतु तत् ॥ बालखिल्या ऊचुः ॥ एकदाहं समारुह्य
विधाता समुपागतः ॥ [illegible] चलुर्विधा स्पृष्टितस्कैलु वुमस्तुस्तुवुः ॥ २ ॥ पश्यान्कैलासे
द्यं नानाश्रृंगसमन्वितं ॥ गंगादिकुसदिदिश्च पुष्पमानस्मितस्तलताः ॥ ३ ॥ नानास्म
षिगणाकीर्णसिद्धगंधर्वसेवितं ॥ पार्श्वणीकुसुमाद्यैर्मोहयति श्रुतिहृद्यं ॥ ४ ॥ नाना
पक्षिगणाकीर्णं मृगमयं च क्वचिद्द्रुमान् ॥ क्वचिदुद्भिन्नं बिल्वद्रुमैर्नहरितं क्वचित् ॥
५ ॥ मेघसंमर्जितः प्राप्य छायया मेघजातया ॥ पश्यन्स कौतुकं दिव्यं गंगाद्वारमुपागतः ॥
६ ॥ तत्रापश्यद्दृषीन्सर्वान्कार्तिके स्नानतत्परान् ॥ विष्णुभक्तिकरान्श्रेष्ठान्राधादामोद
रार्चकान् ॥ ७ ॥ यामेव देवं जगन्नाथं हरे विष्णो जनार्दन ॥ इत्यादि नाम ब्रुवंतो हृष्टा कोप
समन्विताः ॥ ८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अतिदुर्बुद्धिता कस्माद्भवंतां समुपस्थिता ॥ विनाम हं परि
त्यज्य कोत्र देव उपासते ॥ ९ ॥ अहं सर्वस्य जगतः कर्ता मान्यः प्रभुस्तथा ॥ ओराधि
नेत दृष्ट्वं नोचेत्पापं हि नाम्नि ते ॥ १० ॥ वस्तु धरां यवंतं श्रमनाशानीयामयाध्रुवं ॥ वाल
खिल्या ऊचुः ॥ इति ब्रह्मवचः [illegible] सम ॥ ध्यायंत श्वेतमाविष्टुं त्वत्

विकायच ॥३५॥ दासीशायच्चयद्दत्तं यद्दत्तं मांसभक्षणे ॥ तीर्थप्रतिग्राहि सोच यद्दत्तं तीर्थभोजिने ॥३६॥
धनुर्द्धरस्य यद्दत्तं यद्दत्तं ग्रामभोजिने । वेदविक्रयिविद्याजीविने च तथा नक्षत्रसूचिने ॥३७॥ ईदृशे दीयते दान
येनासौ नरकं व्रजेत् ॥ सर्वत्र पूजयेद्विप्रं सपत्नीकं रवगोत्तम ॥३८॥ विप्राभावे पूजनीया गावः
हस्तामनोहरा ॥ कपिला गोषु च श्रेष्ठा तदभावे तु पिंगला ॥३९॥ तदभावे सितास्तासामभावे विष
मितेतरा ॥ तदभावे च या काचिद्दोग्ध्री वत्सेन संयुता ॥४०॥ विप्रो मूर्त्तिर्जगन्मातुः स्थावरा ति
प्रशस्यते ॥ शूद्रस्य पितृमर्त्तीनां नमस्कारं करोति यः ॥४१॥ पितृभिर्निरयं याति दशपूर्वैर्दशाप
रैः ॥ शूद्रान्निकास्य संस्पर्शाद्देहे तस्य संकुला ॥४२॥ तस्माद्द्विजार्यविप्रेषु स्थातानोसमर्चि
5 त्यन्ततो नित्यं देवताभिः कृतासावनुरक्तिर्मुक्तिदा ॥४३॥ मूर्तिभावे पूजनीयो विष्णुस्त्वापायदेव
या ॥ कार्त्तिके तुलसीशय्यं तांबूलं यानसंयमः ॥४४॥ अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि भुंजानो निरयं व्रजे
त् ॥ धात्रीच्छायां तुलसीयेन संस्कृतं तु कार्त्तिके ॥४५॥ दंपतीभोजनं दत्तं मन्त्रदोषात्प्रमुच्य
ते सः ॥ पूर्णं कार्त्तिकं यस्तु संपूज्यापन्नकामधुभां ॥४६॥ राधादामोदरप्रीत्यै भोजनीयौ च दंपती ॥
प्रत्यासन्नं तु भुंजीत तन्मनस्यक्षयं व्रजेत् ॥४७॥ शालिग्रामशिलाचक्रे सदा संनिहितो हरिः ॥ त
स्मात्सर्वप्रयत्नेन शालिग्रामं प्रपूजयेत् ॥४८॥ इति श्रीसनत्कुमारसंहितायां कार्त्तिकमाहा

ह्रीमन्द्रुक्तानादिना ॥ विष्णुरुवाच ॥ निमित्तमात्रं त्वं ब्रह्मन् विश्वस्यास्य तु पालकः ॥ नारायणः सोऽचवि
प्रे पूज्यते कार्त्तिकेषु सदा ॥ १२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अहं पितामहः साक्षाद्विश्वकर्त्ता जगद्गुरुः ॥ पूज्यो
ऽस्मि सर्वलोकानां देवानामपि सम्मितः ॥ १३ ॥ वालखिल्या ऊचुः ॥ एवं तयोर्विवदतोर्न कुरय्या(?)
पि पराजयः ॥ तदा विष्णुरुवाचेदं ब्रह्मन् शृणु वचो मम ॥ १४ ॥ आवयोर्यत्र माहात्म्यं सा
मर्थ्यं यत्र तावयोः ॥ महेशो वेत्ति यत्तं च गत्वा न्यायोऽस्तु तावयोः ॥ १५ ॥ ब्रह्मणापि तथेत्यु
क्ते तत्र ग्मतुः काशिकां प्रति ॥ प्रणिपत्य महादेवं ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ ब्रह्मोवा
च ॥ देवाकुर्व्याय(?) विश्वस्य कर्त्ताहं च पितामहः ॥ मद्धान्तु(?) चरो विष्णुः कथं पूज्यो भविष्य
ति ॥ १७ ॥ विष्णुरुवाच ॥ देवदेव महादेव सर्वधर्म सनातन ॥ कः श्रेष्ठ आवयोर्मध्ये सत्यं
ब्रूहि जगत्पते ॥ १८ ॥ शिव उवाच ॥ एतन्मम महालिङ्गं कियदूर्ध्वं तल्लिङ्गपतः(?) ॥ पाशास्प(?)
ते तद्दृष्टं सान्निध्ये पूज्यो भविष्यति ॥ १९ ॥ तस्मादेकतरो याहि त्वं ब्रह्मन्नपि विष्णो त्वमेव तत् ॥ एत
दूर्ध्वं समाकर्ण्य येषां श्रेष्ठोऽपरिभ्रमयोः ॥ २० ॥ अधस्ताद्गतो विष्णुः पयोपर्वक्षमाः(?) ॥ विश्रान्तः स्वे
खं नश्च न प्राप्तो तस्यान्तस्य च ॥ २१ ॥ पुनः परावृत्य च गत्वा प्रणम्य गुरुमादरात् ॥ उवा

कूपं मत्तो लिंगस्य कथ्यतां मधुसूदन॥ वृद्धिं दिवसैः प्राप्तः किंचित्कृत त्रवर्त्तते॥२४॥ विष्णुरुवाच
खिद्यते किं नो सि भगवान् गताः पंच शतं समाः॥ सप्तपातालपर्यन्तं वृद्धिं यात तथा ब्रह्मलोकगोचरं॥२५॥
नस्कार स्मात्ति यानाधि ततोप्यथैरातोप्यहं॥ तेजोरूपस्य लिंगस्य पारः प्राप्तो मयानहि॥२६॥ इति श्रु
त्वा वचनं तस्य तूष्णीं भूय शिवास्थितः॥ ब्रह्मा वर्षसहस्राणि यथावृद्धिं सदुःखितः॥२७॥ चि
यन्नानन्स्य च किं कुर्वं तो मयाधुना॥ विष्णुनातोयदा प्राप्तस्तदा श्रेष्ठो भविष्यति॥२८॥ न प्राप्य
श्चेल [illegible] लोपेऽजायेताहं शिवाज्ञया॥ तस्मात्त्वं कुरु विष्णोपि यथा स्यां लोकपूजितः॥२९॥ इ
ति निश्चित्य मनसा कामधेनुमभाषत॥ कामधेनुर्विधातारं सहाया मम पश्य वत्सः॥३०॥ त्व
या कार्यं सर्वथैव नोचे [illegible] ॥ अत्र सत्यं [illegible] भविष्यति [illegible] ॥३१॥ सदा
6 मनोरथान्पूर्णान्स्ते करिष्यामि सत्वरो॥३२॥ धेनुरुवाच॥ मया त्यं [illegible] ज्ञापय तिलक सर्वं कुरवाण्य
हं॥ शिवाज्ञे कुर्यापि विष्णोपि यातां गतं त्वया॥३४॥ ततो गां तां समादाय विधाता योययोपुन॥
ददर्श मार्गमध्ये सो केतकं कुसुमान्वितं॥३५॥ उवाच वचनं साधु ब्रह्मा तं केतकं प्रति॥ पुष्पोत्त ६
मास्तु कल्याणं साहाय्यं क्रीयतां मम॥३६॥ शिवर्ये कथ्यतां धातालिंगस्यान्ते गतस्त्वयं॥ इति श्रुत्वा ब्रह्म
वाक्यं केतकोपि समाययौ॥३७॥ ततो ब्रह्मा शिवपुरोगत्वा हास्य यथाकार हो॥३८॥ ब्रह्मोवाच॥ सह स्रो

यचैव लिंगांतो मया दृष्टस्त्वयाखिलः ॥ नश शक्तो वीक्षितुं चान्यो यस्य तत्वान्तरीक्षितः ॥ ४१ ॥ इति श्रुत्वा वच
स्तस्य क्रोधप्रस्फुरिताधरः ॥ अंतः क्रोधं समासाद्य शिववचनमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ शिव उवाच ॥ धिग्
तु साक्षिलिंगं ब्रह्मन्नन्यायो वदतो मयेत्तु ॥ अनीयतामंत दृशी साक्षी विश्वासकारकः ॥ ४३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ दे
वो धेनुरुहके तथोयं मुमोतत्र च संस्थितो ॥ ९४ वाली महादेव त्वया शपपूर्वकं ॥ ४४ ॥ शिव उवाच ॥
रुत धेनुं तांलु पृत्वा च पुत्र यामस्ति केपतला यच्चरत्न प्रभाषिया लिंगांतो वीथितो मुना ॥ ४६ ॥ धेनु
वाचा लिंगं तं ते गतो ब्रह्मा य दृष्टे नास्ति किंचन ॥ ततः पराङ्मुखयो मेयेतच्छु विसोचितः ॥ ४७ ॥
तकु उवाच ॥ वाढिंगे दृष्टं लिंग सत्य मया दृष्टः पितामहः ॥ ततोप्यग्रे गतः केवं यपराङ्मुखसमाग
तः ॥ ४५ ॥ शिव उवाच ॥ मिथ्या ब्रूते यो धमो मां विशपतातित मुखे ॥ अपवित्रं मुखं यस्मात् तु दृष्टं
त्यसंशयं ॥ ४६ ॥ गवां मे जे कुलिंबंति सर्वे देवाः सवासवाः ॥ पुच्छे पूजनवंतु यानि सर्वे च भ
मस्तके ॥ ४७ ॥ मुखे च सर्वपापानि वसत्यादि कानिच ॥ शृणु केतक पुष्पेन रोमा
विष्यति ॥ ४८ ॥ लक्ष्मीसंतो तहा नासो रोरव भरवु ब्रजेत ॥ शृणु ब्रह्मन्नरोयस्तु जनस्त्वां पूजयि
ष्यति ॥ ४९ ॥ स धो भवत्यसौ कुष्ठी दरिद्रो पत संततिः ॥ शृणु विप्र महाभाग कार्तिके
च य ॥ ५० ॥ तस्मात्त्वत्पूजा ते च लोके वृतं भवतु यास्यता ॥ ब्रह्माशाक समुद्भूतेन पलाशीयस्तु भोज
नं ॥ ५१ ॥ कुर्यात् कार्तिकमासे तु शापकारणं प्रोक्तं किंचित् किं के ध्यता

थ॰ प्रा॰

मथ॥१५२॥ श्रीसनत्कुमारसंहितायां कार्तिकमाहात्म्ये गोपकथनं नाम त्रयोऽध्यायः॥३॥ ॥स्कन्द उवाच॥

पद्मनाभस्य ब्रह्मणः शंकरस्य च॥ वद त्वं वचनं पापि ... त्वं बहु वक्तुमर्हसि॥१॥ बालखिल्या ऊचुः॥

... मुवाच॥२॥ ब्रह्म सभायां

वं नरनारायण ... महर्षयः सर्वे दिवाः सवासवाः॥ चिलिख्याः सर्वे ते वै ब्रह्मलोकं

... तं देव गन्धर्वा भवता सह॥३॥ इतीन्द्रवचः श्रुत्वा सर्वे देवपुरोग

मः सर्वदेवेषु ... तं शंभं(?) देव गन्धर्वा भवता सह॥ शिवदर्शन ... सर्वेऽपि संस्थिताः॥ नरहरय ने

मे॥ ब्रह्मलोके ... समागम ... नारदेव गणा रतः॥ शिवद्वारं समासाद्य वाः सर्वेऽपि संस्थिताः॥ नहरयते

द्वारपालः शिवध्याने तत्र संस्थिताः॥५॥ गंलवं वानगं ताव्यं मस्माभिः शिवसंनिधौ॥ प्रसादत्वा प वारयत्यस्का

गंगल क्वमे वचः॥६॥ इति चिन्तयमाने स्ते नारदो मुनिसत्तमः॥ पुरो दृष्टो देवदेवैः स्तां प्रणम्योचतुर्थतां॥७॥

देवा ऊचुः॥ मुने देववदां श्रेष्ठ ब्रूहि प्रश्नं सुशोभनं॥ किं कृतोऽयं महादेवो गतव्यवानमानदः॥८॥ नारद उ

वाच॥ चंद्रनाशं दृष्ट्वायां तु देवाः संप्रस्थिताः गृहान्॥ तस्मात्कस्यापि महावेगो भवतां संभविष्यति॥ कार्किं कुतोऽपि

शिव स्तुति प्रश्नेर तिद्दशा विष्णोः॥ तस्मात् संभोगकार्यं यं वक्तें तेऽपि पुरां तथा॥१०॥ इन्द्र उवाच॥ सर्वे पापेषु

दुर्वानां नाशकृत्स दिवस्पतिः॥ मय्यागते कथं नाशो देवतानां भविष्यति॥११॥ विभीषणाय देवानां

वचनं कुरुते मुनिः॥ इतीन्द्रस्य वचः श्रुत्वा व्याकुलोऽभून्मुनिस्तदा॥१२॥ कथं मद्वचनं सत्यं भविष्यत

पदाक्षि ... ॥ मद्वचनं सत्यं यदि शीघ्रं भविष्यति॥ राधादामोदरमुद्दे कृष्णे कार्तिकव्रतं॥ एवं

संचिंत्य मनसा तत्क्षणं भूत्वा तं मुनाभ्यगात्॥१४॥ इन्द्रोऽपि गारयदेवैः किंचिद्दानं विधीयतां॥ ततश्च इन्द्र उवा

7

वि देव हे महद्वचनं शृणु ॥१५॥ गत्वा त्वा विप्ररूपस्त्वं शिवस्याभ्यंतरं व्रज ॥ यदि प्रसंगोऽस्य स्याकुलता वा तानि गप्त्वां ॥
१६॥ यदि नास्ति प्रसंग श्चेद्धा स्वकृत्येन याहि च ॥ अथ चेत्वा दत्ता ऽत्वा द्रुम कृत्येनूतहृद ॥१७॥ इति दे
ये वचनं श्रुत्वा वह्निस्त्वपाङ्गु रोत्तु ॥ अभ्यंतरे ददर्श शं शिवयासह संगतं ॥१८॥ शिवयाऽपि वृत्तो
हृष्टो लज्जितास्मोगमत्य जत ॥ कोऽसि को सीति सं प्रश्नोमि स्तु कार्य स्तु या पुतः ॥२०॥ वह्नि स्त्वं यो हि मि
दानो स्मि भोजनं मम दाय तां ॥ तेनाह प्रेषितिर्ज्ञात्वा पार्वतीलम भोजयत्तु ॥२१॥ सोपि भुक्त्वा सदा या
स्व वर्कु संप्राप्तितो वह्नि ॥ तस्मिन्ने व क्षणे तु सो नारदः पार्वतीयवो ॥२२॥ शिरंने यो य पार्वत्याः पा
दयोः सह लोहह ॥ अहोवाल नक्रा किं जातं तज्जो ग्रममपि धीयतां ॥२३॥ करोमि नि द्भुत्तिं तस्य सा ध्वा स्वा
धस्य नान्यथा ॥ मातर्वतं तु न शक्नोमि सुपहासस्य कारणं ॥२४॥ स्तनं य थे द्दा द्दिवैरलपाको भ्यः
करिष्यति ॥ इति श्रुत्वा व वत्सस्य पुनः पुनरपृच्छत ॥२५॥ मुह्युर्वित्वा ततो नेत्रे कराभ्यां स्तनु
नीश्वरः ॥ उवाच व चनं नीच मुखो कौ गज दासुरं ॥२६॥ नारद उवाच ॥ इदं श्रेयं पुत्रयो भोजनं दे
वताभ्यो सु दर्शयत ॥ पुत्रयो स्तु स्तनानि त्वा तां श्रुत्वा दुःस्थितो भवेत्सं ॥२७॥ भोगा विविधित्तयेव
ह्निप्रेषितो द्विज रूपधृक् ॥ अथ याव्रु मने नापि कुपने न मम मावि विकु ॥२८॥ अज्ञ्या मातावह्नि रिचं
कालेस्य दुपहासता ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा पार्वती कुह पानसा ॥२९॥ स्फुरद्दोष्ठारक्ते नेत्राह
ष्ट्वा तां नारदे स्थया ॥ प्रति देवानुवाच हंसवाग्नाद्दूर रेता हरः ॥३०॥ आगम्य तां दर्शनाय द्दूरतो सोविलो

वोत्तः॥ वह्निमुनेर्वचः श्रुत्वा देवेंद्रः सगणो ययौ॥ ३१॥ प्रणिपत्यमरा देवं सतां जलिपुटो भवन्॥ दृष्टान्तपापविध्वंसाकृ
पार्वतिकम मब्रवीत्॥ ३२॥ आहिर्मा जारकुष्ठासन्न सहस्रभगवानसवा॥ ३ पतासः रनो मे धफलं नत्स
मवाप्नुहि॥ ३३॥ पापतः संति देवत्वं जातयः सर्व एव तं॥ अजानंतः स्त्रीसुखानि शास्विनः संतु सस्त्रि
या॥ ३४॥ इति देवीवचः श्रुत्वा कंपिताः सर्वदेवताः॥ ब्रह्माविष्णुमहेशाद्यास्तुष्टुवुर्जगदंबिकां॥ ३५॥
ततो देवी प्रसन्नाभूद्देवं दृष्ट्वा काममब्रवीत्॥ देवा मद्वचनं मिथ्या त्रिकालेपि न जायते॥ ३६॥ तस्मा
देकां रातां वृक्षायस्सर्वे भवंतु वै॥ इति देव्या वचः श्रुत्वा जाता देवास्तु पादपाः॥ ३७॥ अश्वत्थस्तु
पो भगवांश्च रूपः सदाशिवः॥ पलाशोभूद्विधाता च वटश्रीरं कोबभूव ह॥ ३८॥ इन्द्रस्त्वाम्रतां जातो देवतो
र्विष्णुतासु या॥ मौलत्वमाद्याः पुष्परूपाः उर्वश्या धाप्सरोभवत्॥ ३९॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्तिके च य
मचयेत्॥ धात्रीकार्तिके मासि सिक्तां कुर्यात्प्रदक्षिणं॥ ४०॥ राधादामोदरं पूज्य यं दद्याश्च ततस्तो
8 दंपती भोजयेद्धात्रीमोदरसच रूपिणं॥ ४१॥ भावयित्वा सपत्निकं पश्चाद्भुंजीत वाग्यतः॥ वंध्यापि
लभते पुत्रं पितरां सानुकाव कथा॥ ४२॥ मूलतो ब्रह्मरूपाय मध्यतो विष्णुरूपिणे॥ अग्रतः शिवरूपा
यश्वत्थाय नमो नमः॥ ४३॥ विष्णोश्च प्रतिमाभावे कीर्तनं जागरादिकं॥ अश्वत्थमूले कर्तव्यं विलो
राराधनं वरा॥ ४४॥ समम [illegible] तो वैष्णुः दिपास्सुब्रह्मलेन पाप॥ ४५॥ पंड्सु तुवे [illegible] ८
मास्तु वा॥ ४६॥ कार्तिके मासि संप्राप्ते [illegible] धरस्थितं [illegible] यात्य भातिवा [illegible] शा॥

कार्त्तिकान्नापरो नास्ति विष्णुप्रीतिकरो मुने ॥ स्वल्पक्लेशेनैव परस्त्रि न्यासोविष्णुप्रसादतः ॥ ... दुर्लभं मा-
नुषं जन्म आर्यावर्त्ते तथापि च ॥ ततोऽपि दुर्लभं ज्ञानं ज्ञात्वापि तु न कुर्वते ॥ ४८ ॥ ब्रह्मांडकोटिकुमारेण स्या-
न स्नातो गंगास्ववुद्धयः ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि नश्यंति कार्त्तिके मुने ॥ ४९ ॥ ... [illegible] ...
-पं च मर्त्यसमाचरेत् ॥ अन्यत्र पुण्यं जन्मस्नानेन कर्त्तव्यं ... [illegible] ... समरेत् ॥ ५० ॥ अन्नदानात् ... [illegible] ... तं गाहरि
जो जायते नरः ॥ ५१ ॥ इति श्रीसनत्कुमारसंहितायां कार्त्तिकमाहात्म्ये चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥
अनलोऽह्वाच ॥ मं दृष्टिनाकुपं जातो नृपस्य ... [illegible] ... मुने ॥ एतस्यापि हि भगवन् ... [illegible] ... पालेम
पा ॥ १ ॥ सर्वदुर्वाचांद्रे वैदेत्ये दिपरांतेसमस्तपवन्देकृतः ॥ दुरोपापो विष्णुपुत्रे आसि राजा ...
... [illegible] ... ॥ २ ॥ ... [illegible] ... सत्यापयासुकृति ॥ ममप्रभुः ... [illegible] ... ततः ... आयत ॥
३ ॥ ततो वर्षत्रयं ... [illegible] ... ततो आता ... [illegible] ... मोक्षमा ॥ ४ ॥ वर्षादेशम
... वर्षाणि समुद्रवाहयः ॥ त्रिभिर्भागैः रसमस्त ततो वर्षे ... [illegible] ... ॥ ५ ॥ ततो वर्षत्रयापा ... ते आ
... [illegible] ... भूतो ॥ कालक ... [illegible] ... हृदाह जगत्त्रयं ॥ ६ ॥ ... [illegible] ... तदेह स्तुवि ... [illegible] ...
... वहः ॥ हाहा ... [illegible] ... ॥ ७ ॥ ... [illegible] ... जातास्त ... [illegible] ...
मा ॥ स्वचक ... [illegible] ... ॥ ८ ॥ ततः संप्रार्थितः ... [illegible] ... विष्णुना ॥ कृपा-
ना तेन पीतं तद्विषं ... [illegible] ... ॥ ९ ॥ ... [illegible] ... समस्तके ॥ ... [illegible] ...

पूर्वं ॥ ११ ॥ ततः कोदंडमभवद्धर्षो छिरवक्त्र मासतः ॥ वारिजाल लतावर्षो दश्च मास सूर्यको
कन्याक पूर्वे ॥ ततोऽप्येषा समुत्पन्ना कषायांबरधारि(णी) ॥ पिंगकेशा रक्तनेत्रा कूष्माण्डसदृशा स्तना ॥
स्तुनेः ॥ १२ ॥
॥ आप्तिरकुडंतहीना सालग्निद्रुघरोदरा ॥ वादहूं वचत्रोकोयं मनोहि दिव्यः प्रजायते ॥ १३ ॥ ल
तो मैत्र्यथ सापांगासौंदर्यशोभकरी च विधिः ॥ स्तंदरा स्यलग्निर्लोपानोन्नत पयोधरा ॥ १४ ॥ दधैन्दो
रोदनं नाम सः करांभोजकमलस्रजा ॥ यस्यादर्शनमात्रेण मोहिता दैत्यदानवाः ॥ १५ ॥ ततः पुनर्मथ्यमा
नोऽब्धाद्दशा वस्तु मागराल्ला ॥ सचपीयूषकुंभं तस्य वैधन्वंतरिर्वैद्यो ॥ १६ ॥ आतोप्य स्वाम्यलं दैवाः
१ रत्नानि विविधान्युत्तमानि ॥ सुरादत्तादानवेभ्यो धेनुः संस्थापिता सुरैः ॥ १७ ॥ एतावतः सुरेषु ऐरावणनाले
हयेश्वरः ॥ दैवेराज्ञा समस्तरसः कोदण्डरत्नपालिनाः ॥ १८ ॥ पांचजन्योऽविष्णुर्नैव पारिजातमस्तु जिष्णु
नाग्रहात्यो कौस्तुभाभिः लक्ष्मप्रकाशयंदिरान्तुरवं ॥ १९ ॥ लक्ष्मीरपि तद्देवाः स्वदृष्ट्वा यथा सुरवी स्थिता ॥ ल
र्पे पश्यति तां तस्यां नकिञ्चिदपि विभज्यते ॥ २० ॥ पश्यंत्यन्योन्यमास्यानि स्तुवंति च रमां पुनः ॥ ततः पिता
महः प्राह शिवमंबुजधारकं ॥ २१ ॥ लक्ष्मीर्विपंकजस्य देयेत्यादेशं परमेश्वर ॥ सर्वान् दृष्ट्वा ततो दे
वान् तं सौवचनमब्रवीत् ॥ २२ ॥ एष नारायण ... लक्ष्मी योग्यो मतो मम ॥ न माद्रिक्रोढ्या न स्या
केचं नौ वा स्वयंवरः ॥ २३ ॥ श्रीरुवाच ॥ दिव्यं ... विभ ... नान्यत्कार ... ॥ विश्वस्तं यत्तव मुख्या
तांकि त्थानेव जायता ॥ २४ ॥ शिव उवाच ॥ आधा देवी सा गौरी स्याः पितामाता ... यवः ॥ तर्लघके २

तुष्टा न यां ददस्यामि चकार्तिकेऽा २५ ॥ सूत उवाच ॥ ततस्त्वाकारितो धात्रा कुतो वै याहि कोन्न दर्शयामि नारदो दस्यवा-स
ज्ञात तोऽसं देवा व्यंजिज्ञा वदा ॥ २६ ॥ श्रीविष्णु उवाच ॥ आदौ ज्येष्ठा समुद्भूता कनिष्ठा मुद्धृत्य ततः ॥ एष पंथास्तु वैदि
के स्तस्मादेषा विवाह्यतां ॥ २७ ॥ इति विष्णोर्वचः श्रुत्वा सर्वे प्राहुर्यमानसाः ॥ अतः परं किं विधेयं
क एनां वरयिष्यति ॥ २८ ॥ इत्युद्विग्नान्सुरान्दृष्ट्वा नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ विस्मितो [illegible] मुनि
रुद्दालको महातपाः ॥ २९ ॥ तस्मै दातुमर्हसि नारायण [illegible] संस्कारं ॥ विष्णुरुवाच ॥ आकार्यतां मुनिव
र उद्दालकं इदं वचः ॥ श्रुत्वैवानीतस्तु आसौ नारदेन महात्मना ॥ तं नमस्कृत्य [illegible] विष्णुर्वचनमब्रवीत्
३० ॥ विष्णुरुवाच ॥ उद्दालक मुनिश्रेष्ठ गृहस्थस्याश्रमं विना ॥ व्यर्था तपस्या भवति तस्मात्पाणिग्र
हं कुरु ॥ ३१ ॥ समुद्रस्य तु कन्येयं ज्येष्ठा नाम्नी पतिव्रता ॥ एतां वरय त्वं विप्र कनिष्ठां [illegible] ॥ ३२
३३ ॥ इति विष्णुवचः श्रुत्वा तूष्णीमासीन्मुनीश्वरः ॥ [illegible] नारदो [illegible]
[illegible] तदुद्दालक [illegible] पाणिग्रहणं ॥ [illegible] मुनिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ३४
न [illegible] सर्वदा ॥ अहं गच्छामि वैकुंठं गच्छस्व [illegible] ॥ ३५ ॥ इत्यु
क्त्वा निर्गते विष्णौ वैकुंठं [illegible] ॥ उद्दालकोपि तां ज्येष्ठां प्रणयाय समाश्रमं ॥ ३६ ॥ ज्येष्ठोवाच ॥ [illegible]
पीडाकर [illegible] ॥ न वसाम्यत्र भो स्वामिन् [illegible] मन्यमाश्रमं ॥ ३७ ॥ एवं स
[illegible] ॥ ३८ ॥ [illegible]

र्यपृच्छ किंपूर्णोऽयं तेस्य ॥ जैमिनिरुवाच ॥ राक्षोरा यो गृहे यत्र दृष्ट्वैव कुलहो भवेत् ॥४०॥ यत्केऽसं धर्मकृत्स्मृत
यत्रातिष्ठ दृष्टिं जनाः ॥ द्यूतकारा मद्यपाश्च यत्र वैश्योपगामिनः ॥४१॥ गुरुमातृ द्विजानीनां द्वेष्टारो यत्र
त्र शंति च ॥ नित्यं परान् क्लेशयंति अवाच्यं वादयंति च ॥४२॥ यत्र षष्ठमे पुनस्तत्र वेदनिंदाप्रवर्तते ॥
मे च्यतरायेसौ कायत्रयं च वसंति च ॥४३॥ तत्र तत्र रति मीक्षिनान्यस्थाने प्रवर्तते ॥ इति श्रुत्वा च
यस्तस्याः मुनीन्द्रो भरद्दुःखितः ॥४४॥ यो वासो मम योग्यस्तु सोस्या वासो न रोचते ॥ अतः परं कि
यिघ्नं यं विक्षुनो कारितात्मिथं ॥४५॥ स्वकार्यसाधका देवा भवंति न परस्य तु ॥ सुखं दुःखं
न जानाति तोत्कृष्ठा यत्तु मयाधुना ॥४६॥ अपवर्जातलक्ष्म्यास्य विवाहस्तु रसः खलु ॥ एवं तथाऽपरा
मिथ्यानिनाप्यपातुतपो भवेत् ॥४७॥ विचार्येत्थं समालितो भार्यां वाक्यमब्रवीत् ॥ उद्दालक उवाच ॥
श्रुणु मद्वचनं कांते अश्वत्थो धरणि राभवेत् ॥४८॥ भार्यात्वका तस्य धर्मेण गीरः पोऽभाविष्यति ॥
तस्मादद्य गमिष्यामि तव योग्यं यथा स्थलं ॥ विलोक्यता तदरंयत्र त्वां न त्यामिव त्याक्षुचा ॥ इत्युक्ता माक्ष
स्यतां ज्येष्ठां पलायममचीकरत् ॥ सापि स्थिताऽत स्य मार्गं भास्र्यं प्रतीक्षते ॥ तावं काले ततो
आतो निराश्रभूत्तदा गमे ॥५१॥ रुरोद करुणं दीनं चैत्तो वक्तुं व धरीस्थता ॥ वैकुंठोपि श्रुतं तस्याघ
लुसापि वाजि गोयत ॥५२॥ श्रीरुवाच ॥ तेदनं श्रूयते चात्र महापिन्याः कृतं प्रभो ॥ गतः कांत्येऽपस
तुनिः संत्वनाय ममाव्रज ॥५३॥ श्रुत्वेति हृदयं तस्याः खगारूढो जनार्दनः ॥ प्रियां सहस्य की

10 २०

तत्र यत्र रो हरिः साचिरं ॥५२॥ विष्णुरुवाच ॥ जानि ज्येष्ठे वितये वत्यां गतो लोकनीश्वरः ॥ मद्भक्तसंभवस्था
पमम्य हरिरस्ति गयापुरे ॥५४॥ बोधिनामाख्यमंत्रेण चिरकालास्थितो भव ॥ तथैवा तु चराः न
वैयमि प्यतिपिराश्चतः ॥५६॥ ततः सा कुस्थायतामत्र श्रीकृत्य स्कास्तु स्वीभव ॥ ओं धार्के नुश्र
यासरास्ति सप्तमे सप्तमेहनि ॥५७॥ भंगानीतेव शामे यमिलनायागमिष्यति ॥ ये स्पर्शान्तन्
वारेषु विप्यलस्तज्जहुन्त्वजं ॥५८॥ मद्वारेतु पे सरितत्र यास्यति मत्प्रिया ॥ इमा माध्वास्य
वैकुंठं जगाम सहरिः स्वयं ॥५९॥ तस्मान्न विनान्तरोनस्य शोधेच्छेपादपः ॥ इत्थमश्वत्थपू
जांतु स्नुयात्कार्त्तिकमासके ॥६०॥ नेकार्त्तिकात्परो मासो सक्रमत्वसत्यपत्रवामितो ॥ ज्येष्ठास्थानं पयो
प्रोक्ते श्रवलतापापनाशने ॥६१॥ अतः परं च हि वरसत्किमन्यश्रोतुमर्हसि ॥ इति श्रीका
र्त्तिकमाहात्म्ये सनत्कुमारसंहितायां पंचमोध्यायः ॥५॥७५॥ ऋषय ऊचुः ॥ कुतस्त्वाने प्रवक्
र्त्तव्ये कुपस्थे वह्निनावाधि ॥ एतदाख्यातु महीति पाल स्थित्या स्तपोधनाः ॥१॥ वालखिल्य
ऊचुः ॥ रात्र्यां तु पश्चिमे यामे मुक्तिपृष्ठे शयने सुधीः ॥ विष्णुं स्तुत्वा बहुस्तोत्रैर्दिनकृत्यं विचा
येत् ॥ प्रातः स्मरामि भवभीतिमहार्त्तिशांत्यै नारायणं गरुडवाहनपद्मनाभं ॥ ग्राहाभिभू
तवरवारणमुक्तिहेतुं चक्रायुधं तरुणवारिजपत्रनेत्रं ॥२॥ प्रातर्भजामि भजतामभ
यंकरं तं प्राक्सर्वजन्मकृतपापभयापहत्यै ॥ यो ग्राहवक्त्रपतितांघ्रिगजेंद्रघोरशोक

प्रणाशनकरोर्ध्वशंखचक्रं ॥४॥ प्रातर्भजामि मनसा वचसा च नित्यं पादारविंदयुगलं परमस्य पुंसः ॥ नारायणस्य
नरकार्णवतारणस्य पारायणप्रवणविप्रपरायणस्य ॥५॥ श्लोकत्रयमिदं पुण्यं प्रातः प्रातः पठेन्नरः ॥
२३ लोककैवल्यं गुरुस्तस्मै दद्यादात्मपदं हरिः ॥६॥ ब्रह्मा मुरारिस्त्रिपुरांतकारी भानुः शशी भूमिसुतो बुधश्च ॥
गुरुश्च शुक्रः शनिराहुकेतवः कुर्वंतु सर्वे मम सुप्रभातं ॥७॥ पृथ्वी सगंधा सरसास्तथापः स्पर्शी
च वायुर्ज्वलितं च तेजः ॥ नभः सशब्दं महता सहैव कुर्वं ॥८॥ भृगुर्वसिष्ठः क्रतुरंगिराश्च मनुः पुलस्त्यः
पुलहश्च गौतमः ॥ रैभ्यो मरीचिश्च्यवनश्च दक्षः कुर्वं ॥९॥ सनत्कुमारश्च सनंदनश्च सनातनोऽप्यासुरि
पिंगलौ च ॥ सप्त स्वराः सप्त रसातलानि कुर्वं ॥१०॥ सप्तार्णवाः सप्त कुलाचलाश्च सप्तर्षयो द्वीपवनानि सप्त ॥
भूरादिकृत्वा भुवनानि सप्त कुर्वं ॥११॥ इत्थं प्रभाते परमं पवित्रं पठेत्स्मरेद्वा शृणुयाच्च तद्वत् ॥ दुःस्वप्न
नाशस्त्विह सुप्रभातं भवेच्च नित्यं भगवत्प्रसादात् ॥१२॥ इत्यादि स्तुतिभिर्विष्णुं स्वाह स्वावलोकनं ॥ कु
र्याद्दर्पणस्यांते दूर्वांगा मंगलं चयत ॥१३॥ ... ग्रामाद्बहिः पादौ शिरो वेष्ट्य नैर्ऋत्यदि
ग्भागे रथ्यास्थानादिवर्जिते ॥१४॥ समप्रदेशे तु तृणान्यास्तीर्य मलमुत्सृजेत् ॥ दिशोऽनवलोकयन्
पिधाय वायुरक्षितः ॥१५॥ न श्वसेन्न च निष्ठीवेन्न भाषेन्न च संलिखेत् ॥ गंधलेपक्षयकरं ततः शौचं समा
चरेत् ॥१६॥ एका लिंगे गुदे सप्त दश वामकरे तथा ॥ उभयोः सप्त दातव्याः पादयोर्मृत्तिकात्रयं ॥१७॥ एत
द्गृहस्थानां हि द्विगुणं ब्रह्मचारिणां ॥ त्रिगुणं तु वनस्थानां यतीनां तु चतुर्गुणं ॥१८॥ एवं शौचं विधा ११
विधायाथ दंतधावनमाचरेत् ॥ दुग्धकंटकवृक्षोत्थं हित्वा सद्दंतधावनं ॥१९॥ सदा सनंदकृतं

दत्तसामान्यबाधवन् ॥ उपवासेन च मांचयन् तामापतितो रथो ॥२०॥ अमायां दंतकाष्ठस्य संयोगाच्च कुलम
धः ॥ कुर्वीत हरिशंगदुष्पान्नं तु के दत्त भावने ॥२१॥ गृहीत्वार्धं न सामग्रीं तत्तेऽद्वार गृहं व्रजेत् ॥ तं प्रभाते शिव
गृहे देव्या वामास्य कृत्स्नैस्तु वा ॥२२॥ अपवातु गले शस्य स्नानं विष्णुसंनिधौ ॥ गोबुवा चन्द्रतीरे गत्वा
पूजां समाचरेत् ॥२३॥ ततो गानेन नर्त्तनेन पूजां कृत्वा तु बुद्धिमान् ॥ अशक्तो मानना योऽपि गायन्नाने
व पूजयेत् ॥२४॥ तो दुर्वेनापि नृत्यति कार्त्तिके विष्णुसंनिधौ ॥ यद्वा तद्वापि गायति तु यांतिवै साधंपदं ॥२५॥
दीपादे घोद्भूयि धान्यकार्त्तिके विष्णुसंनिधौ ॥ कार्त्तिके मासि संप्राप्ते गगने स्वलतारकं ॥२६॥ राजौ यस्य
समायाति दुष्कुशुभुवने पौलुके ॥ यत्र यत्र च दापान्ना पद्मतत्वा वधसमृद्धवा ॥२७॥ तत्र तत्र रतिः कुर्या नं
धर्कुरे कृतायेन ॥ तस्माद्दीपः स्वापनायः कार्त्तिके मासि वै सदा ॥२८॥ दक्षी नृपार्ष्णिं नामो दीपदानं दि
शावतः ॥ देवालये न दत्तो इराजमार्गे चतुष्पथा ॥२९॥ सिद्धास्थाने तस्यादत्तातस्य श्रामस्त्वतो सुखी ॥ दुर्बर
स्या वहुं वास्य दीपकृत्यं तु पादहेत ॥३०॥ विप्रस्य यान्यवलीस्यविष्णुलोके महीयते ॥ कार्यकं दक्षसंकी
त्तुर्गमैशिव मस्तके ॥३१॥ कुर्याघोदपदानानि चरकेन सग छति ॥ एवं संकीर्त्त नं कृत्वा नाडोहदपनिशा च रवे ॥
आगतेन नयत्नायवि कुर्दे द्याकालादि वोऽस्वरेत ॥ स्मरेद्य गादिकानघो विष्णु रवीद्र देवतांः ॥३२॥ नाचिना
चे जले स्थिता नेत्रमेत नुदारयेत ॥ कार्त्तिके कृत्वा करिष्यामि प्रातस्नानं जनार्दन ॥ प्रीत्यर्थं तव देवेश दामोदरम
या सह ॥ जितैनेभि त्तिकेद्भूत्वे कार्त्तिके पापशोधने ॥ गृहाणार्घ्यं मयादत्तं राधया सहितो हरे ॥ कार्त्तिके
भूत पापाचे पुण्यतो या मरस्वती ॥ गंगा च यमुना वे वपन न दीः पुनातु मा ॥ एतान्मंत्रान्समुच्चार्य मन

स्नानसमुचरेत्॥३९॥ ततस्तु पावमानीभिरभिषिंचेत्स्वमस्तकं॥ अघमर्षणकं कृत्वा वासः परिदधेत्ततः॥४०॥
णांगविस्मरणं कुर्यात्सर्वतीर्थेषु बुद्धिमान्॥ नान्यतीर्थेषु जो कृत्वा स्मरणीयं कदाचन॥४१॥ स्नानांगतर्प
णं कृत्वा वै वस्त्रं पीडयेद्बहिः॥ पञ्चमसादूषितं तोयं शरीरमलसंभवं॥४२॥ तद्दोषपरिहारार्थं यक्ष्माणं तर्प
पाम्प्रेहा वस्त्रं निष्पीड्य नत्वा कुर्याच्च तिलकं ततः॥४३॥ ततः संध्यामुपासीत स्वसूत्रोक्तेन वर्त्मना॥ ततः
कार्यो जपो देव्या यावदर्कोदयो भवेत्॥४४॥ एतत्प्रोक्तं रात्रिशेषकृत्यं दैनमथोच्यते॥४५॥ इति श्री स
नत्कुमारसंहितायां कार्त्तिकमाहात्म्ये षष्ठोऽध्यायः॥६॥६॥ वालखिल्या ऊचुः॥ कार्त्तिके दिनकृत्यं च तत्
शृण्वन्तु ऋषीश्वराः॥ यस्मिन्कृते कार्त्तिको यं सफलः सफलो भवेत्॥१॥ विष्णोः सहस्रनामाद्यं संध्यांते
पठेत्ततः॥ दिवा सर्वे समागत्य पुनः पूजनमारभेत्॥२॥ नृत्यगानादिकार्येषु प्रहरार्द्धं समं नयेत्॥ ततः
श्रवणे यामार्द्धं तु समाचरेत्॥३॥ पौराणिकस्य पूजाद्यं तु तुलसीपूजनं तथा॥ स्नात्वा माध्याह्निकं कर्म कुर्या पुराण
याद्द्दुलौकिकं ता॥ बलिदानं वैश्वदेवमतिथीनां समर्चनं॥ कृत्वा भुंजीत ततो पोपतः पश्चात्केवलं चामृतं तु तत्॥
सपाशनं तथा द्विजा भोज्याः प्रत्यहं चापपर्वणि॥ हविष्यभोजनं कुर्याद्धविष्यमथ चोच्यते॥६॥ हैमंति
तास्तिलाश्चैव धान्यं मुद्गा यवास्तिला॥ कलायकंगुनीवारा वास्तुकं हिलमोचिका॥७॥ षष्टिकाः कालशाकं च मूल
कं केमुकेतरत्॥ कंदः सैंधवसामुद्रे गव्ये च दधिसर्पिषी॥८॥ पयोनुद्धृतसारं च पनसाम्रहरीतकी॥ पिप्पली
जीरकं चैव नारंगं चैव तिंतिणी॥९॥ कदलीलवलीधात्रीफलान्यगुडमैक्षवं॥ अतैलपक्वं मुनयो हविष्यान्नं
प्रचक्षते॥१०॥ सर्वं चैव नवोत्पन्नं मासिषान्नं तु कार्त्तिके॥ तत्सर्वं दाव वर्जनीयं कार्त्तिके तु विशेषतः॥११॥ द
ध्यमत्रं द्विपकं च मसूरान्नं सवत्स्कं कुलं तथा॥ पर्युषितं मत्स्यमांसं मिषं उच्यते॥१२॥ वंताकानि परोला

12

१२

मिलं बिकाचकलिंगकं ॥ विंबीफलानि न्रपसफलशाके कृष्यामिषं ॥१७॥ पोइकातुलसचिञ्चीच शाकं पसत्तपञ्चकं ॥ चक्रवर्ती
राजजिरिः पत्रशाके बूचामिषं ॥१८॥ गंजनं रक्तमूलं च पलांडुलसुनं तथा ॥ सर्वदोषामिषाणि स्युः कार्त्तिके लसुनं त्य
जेत् ॥१९॥ दुशरान्नं पापसंच आत्मनोर्थे मतंकृतं ॥ सोयं तदामिषं मांसं कृशरान्नं न दुष्यति ॥२०॥ मांसं तु सर्वथा
पाज्यं कार्त्तिके तु विशेषतः ॥ परमांसैः स्वमांसानि यः पुष्णाति नराधमः ॥ परजन्मनि तस्यैव विष्ठायां जायते कृमिः ॥
बालान्म्रगान्पक्षिणोवा तपावालफलानि वा ॥२१॥ घातयंति दुरात्मानो जायंते म्रतबालकः ॥ सर्वाण्येव तु पु
-ष्पाणि सर्वतीर्थान्यथैकशः ॥२२॥ सर्वयज्ञानये कृतश्च आहिंसा के नया समं ॥ एवं विचार्य भुजीयाद्देवविष्णुनिवे
दितं ॥२३॥ येष्वदेवस्यांतरेषु यः भोगं छाति मिष्टं तु कः ॥ चांडालोवा थवा चोरो वापि विष्णुरूपी न संशयः ॥२४॥ सोयं क्रो
रेउ षंकुनैवेद्यदेवस्यवांतरे ॥ अतिपिर्ति भुरवो याति स तु दुःखस्य भाजनः ॥२५॥ एवं कुत्वाचमेत्पश्चाद्धयोर्थोष्ठ
मृतिष्ठति ॥ द्दतोच्छिष्टशलाकाभिर्निहरेन्नैयपाडयेत् ॥२६॥ हठं यदूतसंलग्नं उच्छिष्टं तु दंतघेत् ॥ तन्निष्कासयल्लन
श्चेस्यान्कृताचिड्धिरागमः ॥२७॥ चीऽपत्रत्रयं कुर्यात्तस्य संशुद्धिहेतवे ॥ भक्षयेन्मुखशुध्यर्थं तुलसीपत्रं वा
रिणा ॥२८॥ तुलस्याधारणं कार्यं कार्त्तिके तु विशेषतः ॥ तुलस्यां सर्वतीर्थानि तुलस्यां सर्वदेवताः ॥२९॥ कार्त्तिके मा
सि तिष्ठन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥ यस्यैव मस्तु समयेत्तुलसी मुखसंस्थिता ॥३०॥ महापापाद्दुराचारः कीकटे
वा परं संस्थितः ॥ न यात्यासौ यमपुरीं विष्णुलोके महीयते ॥३१॥ तुलसीमंजरीभिर्यो विष्णोर्वाथ शिवस्य वा ॥
सहस्रनामभिः पूजां यः कुर्यात्प्रतिवासरः ॥३२॥ किं तस्य नैः किं तु तेस्तस्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ तुलसीकाननं जन्माति
स्यैः कुर्वाद्ध्यो ॥३३॥ किं तस्या धौंविधिन्यापि वरदामवशोभने ॥ मंत्रेणानेन तुलसीं कृत्वाद्यां हरितुष्टये ॥३४॥
अंगलेनु समां तव्यातुलसी नाकदंबकं ॥ तद्दृष्ट्वाविशंसंचयमदूताम संशयः ॥३५॥ किं बहुना यदि ... तुल
स्या तस्मान्वितं अपांचापप्रपुं ... र्यचहरेगदिनशेषसमापयेत्

सायंकाले पुनर्गच्छेद्विष्णोरायतनं प्रति ॥ ३९ ॥ संध्यां कृत्वा तत्र दीपान्प्रदद्याज्ज्वलितान्बहून् ॥ निशायाः प्रहरे चाद्ये कुर्याज्जागरणं सदा ॥ ४०

यीर बलं च वर्यवरतं कुर्याद्धूपाद्यैः गीतवाद्यैः ॥ तथा कामप्रयाणो वा रागरक्तस्तत्र नर्तनं भाक् ॥ एवं हरिः संतुष्टो वै कुर्यात्स्या गोवाचिक

वस्तुन ॥ मासं तेन जनयांपदत्वा तद्व्रतमुत्तमं ॥ ४१ ॥ सर्वव्रतानि यैः कृतं सत्यव्रतं पैर्कृतः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सत्यं संभाषये

त्सदा ॥ ४२ ॥ अन्यधर्मविधिः रतिः कुल जातिविभागतः ॥ अधिकारी कार्तिके तु सर्व एव जनो भवेत् ॥ ४२ ॥ फलो कुरु षयित्वा

नाम पापो नैव वर्तते ॥ उद्धारार्थं कार्तिकस्य व्रतं कुर्यात्प्रयत्नतः ॥ ४३ ॥ तावद्गर्जन्ति पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ॥ नरस्तु तं का

र्तिकं स्नानं यावत्कुरुतेऽन्तिरादरात् ॥ ४४ ॥ गोप्याः सः कार्तिकमासि विशेषात्सर्वतः प्रयतो तिषा पुण्यफलं वर्ततं नराः क्रोतिपितामहः ॥

४५ ॥ विष्णुदेवालये प्रातः संमार्जयति कार्तिके ॥ सस्यवेकुण्ठभवने जायते नु दुर्लभ ॥ ४६ ॥ दद्यात्कार्तिके मासि तु धर्मे

कुकानि सुरेश्वरः ॥ न तत्पुण्यस्य नरः शोणितकल्प कोटिशते रसि ॥ ४७ ॥ सुधादि लेपये दीप्तं कार्तिके विष्णुमंदिरे ॥ चित्रादि

कं लिखेद्वापि मोदते विष्णुसंनिधौ ॥ ४८ ॥ रात्रिशेषे प्रभवे स्नानं नर्मे नर्मदा विष्णुमुदितस्तत ॥ सूर्योदये मध्यमं तथा च स्नात्वा तु स

कंतु ॥ ४९ ॥ तावदेव भवेत्स्नानमन्यथा तन्न कार्तिकं ॥ देवालये वा सोपेवा विष्णुतुष्टिरें पंकरः ॥ ५० ॥ तमोवद्यतिलां कुत्सितोषाय

धर्मस्व नितकः ॥ स्नानं स्त्रीभिर्विधातव्यं रहौ शांघवस्त्याच ॥ ५१ ॥ अपृष्ट्वाय च्छत्वं कुर्मभर्त्तारं तस्य यं व्रजेत ॥ स्त्रीणां नास्यापरो दे

वो भर्तारं प्रास्य कुर्वाणा ॥ ५२ ॥ कुर्यात्सहस्त्रपापानि भर्त्ताज्ञया समाचरेत् ॥ सर्वे धर्मव्रता लोके भर्जा ये तव्रतादिका ॥ ५३ ॥ द

रिकः पतिताः सूर्यो दृढनोपिविद्विचे ध्रुवः ॥ तादृशः शरणः स्त्रीकांत त्यागान्नर पंक्ति जेत ॥ इति श्रीसनत्कुमारसंहितायां कार्ति

क माहात्म्ये सप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ २७ ॥ अरुण उवाच ॥ कस्मिन्नपि विशेषण फलं कार्तिकसंभवं ॥ तत्र चाऽनतदास्याहि भगव

न्नेन भावन ॥ सूर्य उवाच ॥ यत्र कन्यादिकुर्तव्यं जले स्नानं तु कार्तिके ॥ ततो दशगुणं पुण्यं शीततो यत्र मज्जनात् ॥ १ ॥ तत

तानक शुणं पुण्यं वाहिः कूपोदके स्मृतं ॥ कूपान्महस्त्र शिलितफलं वापिनिषेव ॥ २ ॥ नदीष्वद्रुत तु लं पुण्यं तडाग स्नानतो भवेत् ॥ २

तो दशगुणं पुण्यं निर्झरे षुनिमज्जनात् ॥ ४ ॥ [illegible] विकुर्त [illegible] तीर्थं ॥ नद्यां दशगुणं पुण्यं तीर्थस्नाने स्वगोसय ॥ ५ ॥ १३

13

ततोधिकतरं पुण्यं नद्योः सप्तसु संगमः ॥ नदीत्रयस्य संयोगे पुण्यस्यांतो न विद्यते ॥ ६ ॥ सिंधुः कृष्णा च वेण्या च
यमुना च सरस्वती ॥ गोदावरी विपाशा च नर्मदा तमसा मही ॥ ७ ॥ कावेरी सरयूः सिप्रा तापा चर्मण्वती न-
दी ॥ वितस्ता वेदिका शोणा वेत्रवत्यापराजिता ॥ ८ ॥ गंडकी गोमती पूर्वा ब्रह्मपुत्रः सरोवरं ॥ वाग्मती चस्रातद्रु
च तथा बदरिकाश्रमः ॥ ९ ॥ दुर्लभाः कार्त्तिके त्वेते तीर्था न्यघविबोधमे ॥ सर्वेभ्योपि स्मरेभ्यश्च आर्यावर्त्ते-
त पुण्यदा ॥ १० ॥ कोलापुरं ततः श्रेष्ठा ततो कांची द्वयं स्मृतं ॥ अनंतसेनं वसतिर्वाराहक्षेत्रमेव च ॥ ११ ॥ य कैत्र
ततः पुण्यं मुक्तिदं तत् ततोधिकं अवंतिका ततः श्रेष्ठा ततो बदरिकाश्रमं ॥ १२ ॥ अयोध्या च ततः श्रेष्ठा गंगाद्वारं त-
तोधिकं ततं कनखलं तीर्थं ततो मधुपुरी परा ॥ १३ ॥ एकोपि कार्त्तिको मासो मधुरायां मुनाजले ॥ येः स्नातो तेनु वैकुं-
ठे बहुकालं यमं तिष्ठ ॥ १४ ॥ राधा दामोदरस्तत्र त्वं यत्रानंतु कार्त्तिके ॥ आसीं मधुपुरी श्रेष्ठा यमुनाच विशेषतः ॥ १५ ॥ मा
या रावती ततः श्रेष्ठा प्रत्यहं स्नाति केशवः ॥ षोडशस्त्री सहस्राणां सार्धं यादवमंपुत्त ॥ १६ ॥ द्वारकां श्रीलिकयाति यः कोपि न
मस्तके ॥ ध्यायति सो नरो ज्ञेयो जीवन्मुक्तो न संशयः ॥ १७ ॥ द्वारकास्नान माहात्म्यं न वक्तुं शक्यते मया ॥ गोविंदार्पित चित्ता
ना जायते पुण्य भारत ॥ १८ ॥ भागीरथी ततः श्रेष्ठा यत्र विंध्येन संगता ॥ तस्माद्दशगुणं तीर्थ राजं प्रजापते ॥ १९ ॥ नामो
च्चारणमात्रेण गंगायाः फलं भवेत् ॥ नत सहस्रतीर्थानां पृथग्स्नानान्नैव प्राप्यते ॥ २० ॥ गंगा गंगेति यो ब्रूयाद्योजनानां
शतैरपि ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २१ ॥ येषां येषां तु पापानां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ तानि तानि वि-
नश्यंति गंगा बिंदुस्य स्पर्शतः ॥ २२ ॥ ये वदंति नदीं गंगां सैन रा नरकौकसः ॥ अयं ब्रह्मद्रवः साक्षात् अहेरान [illegible] ता-
स्व के ॥ २३ ॥ ब्रह्मा विष्णु महेशाद्याः सर्वे गंगामुपासते ॥ कल्पैर्वर्षसहस्राणि विष्णुस्य प्यति मेदिनी ॥ २४ ॥ तद्दर्शना-
त् वित्तोपं र्धं देवतागणाः ॥ यावत् तिष्ठति गंगात्र तावत् तीर्थानि संति च ॥ २५ ॥ स्च स्च स्थानेन्द्र गं पापं तावद्द-
वहरंति चा मह्यो हरय गंगायाः कोपात तत्पापमाहरेत् ॥ २६ ॥ पि यार्यविंतु तीर्थानि जगन्ति बध्यंति धरातले ॥ तस्मा

मुनिश्वराः सर्वे यावत्तिष्ठति जाह्नवी ॥३१॥ तावद्धि क्रियतां धर्म्मस्तीर्थे भूमौ निलीयतां ॥ सर्वथा धिग्गृहस्थं यावत्
स्नानं गंगा नवेत्तरा ॥ अन्यथा कुलिकालेन भूस्थानानि मायवल्लुधी ॥ ततः श्रेष्ठतरा काशी यस्या नाशेन जायते ॥
॥३२॥ यावद्वयं गंगा पश्च सर्वपापं व्यपोहति ॥ काशीका याने वनाशो ब्रह्मण्ये प्रमृतोस्मृति ॥३४॥ न या कु
शीस्तव कर्मसु स्नातवा यद्दुष्कृतं ॥ नैव नाशं समायाति कल्पकोटिशतैरपि ॥३१॥ यद्दर्शनार्थं गंगापि जाताचो
त्तरवाहिनी ॥ तस्यां पंचनदं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतं ॥३२॥ मयापि च तपस्तप्तं संपूर्णे द्वालिरणमन्दा ॥ जन्म कुली
शाद्धर्मभागे गंगायां सह संगता ॥३३॥ धूतपापापि तत्रैव चंद्रांशावुरसमुद्भवा ॥ तदंशासंभवा या च स्वयं भा
गीरथी स्थिता ॥३४॥ विल्लोरंशसमुद्भूता यमुना तत्र या गता ॥ ब्रह्मांशासंभवा यत्र हृदये तु सरस्वती ॥३५॥
तौ धूपं चनदं नाम भूमावेवं विराजते ॥ आगते कार्त्तिके मासे रौरवं नरकं गता ॥३६॥ आक्रोशंते तु पित
रो वरोस्माकं भविष्यति ॥ कश्चिद्वंशवतां श्रेष्ठो गत्वा पंचनदे शुभे ॥३७॥ अस्माकं तर्पणं कुर्यान्नारकं लेव
तारकं ॥ तीर्थराजादितीर्थानि प्राप्ते कार्त्तिकमासके ॥३८॥ स्नानार्थं पंचगंगायाः समायाति न संशयः ॥ लक्ष्याद
द्दक्षपापानि स्नात्वा पंचनदे शुभे ॥३९॥ बिंदुमाधवमभ्यर्च्य कुरुक्षेत्रे ऽंतरे भवेत् ॥ दधाश्रो पंचनदे पापं
14 विधिपूर्वकं ॥४०॥ तस्य वंशे प्रजायंते बालकाः कुलदीपकाः ॥ कार्त्तिके मासि यो विप्रो भस्मोच्चरसंनिधौ ॥४१॥
शतकोटिजपं कृत्वा सिद्धिः प्रजायते ॥ सर्वतीर्थानि गच्छंति तत्र तीर्थे दिने खलु ॥४२॥ यात्रार्थं काशिकायां वै
न याति काषिसारथे ॥ तानि सर्वाणि यात्रायां स्नात्वा पंचनदे शुभे ॥४३॥ मालिके यापि चायाति पुर्या दर्शनात्कुका कुथा ॥ दु
र्लभमानुषो देहे दुर्लभा काशिकापुरी ॥४४॥ तत्रापि कार्त्तिके मासि पंचगंगा नितिदुर्लभा ॥ यैः स्नातं कार्त्तिके मासि सक
पंचनदे शुभे ॥४५॥ सर्वतीर्थस्नातस्नानात्फलं कोटिगुणं भवेत् ॥ कारालस्यां तु ये स्थि तास्त्रिवर्ष कार्त्तिकव्रतं ॥४६ 14
सोपांगसांगं येर्व तैः इतं भवे कृतदर ॥ एकादशी के फलं न प्राप्य स जायते रवगा ॥४७॥ संपत्या चैव संपत्या

यतोसि धर्मबुद्धिभिः॥ भवांति त्वं पुना ब्रूहि किमन्यच्छ्रोतुमहसि॥४९॥ इति श्रीसनत्कुमारसंहितायां कार्त्तिकमाहात्म्येऽष्टमो
ध्यायः॥८॥ ऋषय ऊचुः॥ कार्त्तिकस्य उपांगानि व्रतानि कथयंतु नः॥ श्रुतेषु येषु भवति संपूर्णं कार्त्तिकव्र
तं॥१॥ वालखिल्या ऊचुः॥ आश्विने शुक्लपक्षे तु भवेद्याश्चैव पूर्णिमा॥ तस्यां यो पूजनं कुर्याद्विधिवज्जागृतिपूर्व
कं॥२॥ नारिकेलैश्च कंपीत्वा अक्षक्रीडां समाचरेत्॥ निशीथे वरदे लक्ष्मीः को जागर्तीति भाषिणी॥३॥ जगत्प्रभु
पतितस्यां लोकचेष्टावलोकिनी॥ तस्यै वित्तं प्रयच्छामि यो जागर्ति महीतले॥४॥ स्व वं पैवप्रकर्तव्यं व्रतं दारि
ष्मीकामिभिः॥ एतत्कुलप्रभावेन वाधितो पि च नीमवेत्॥५॥ ऋषय ऊचुः॥ बर्हिलः प्रोचपतेः को सौख्यवान् कुतो व्रतं॥ ए
सविस्तरतो ब्रूत वालखिल्याः परंतपाः॥६॥ वालखिल्या ऊचुः॥ बाह्लीकविषये तो नाम प्रभाग धः कुरासंभवः॥ नाना
विधा प्रवीरसेनो ऽवध्यान्नानपरायणः॥७॥ यावं भंमरत्नां तुल्यं मन्यते स द्विजोत्तमः॥ गृहागतं स्वगृहे लि
नामं याचयते क्वचित्॥८॥ तस्य भार्या महाचंडी नित्यं कलहकारिणी॥ मद्यमांसप्रिया स्वैरं रूप्यपौंकारादिविभूषि
ताः॥९॥ नानामाल्यांबरधरा स्याद्देवांगनाइव॥ अहं दरिद्रस्य गृहे पतितास्मि दुरात्मनः॥१०॥ रत्नांगो भाकाधेन
रूपं तं ज्ञातीनां मुखदर्शने॥ धिगस्तु येतद्विधाया निर्धनस्य कुलस्य वै॥११॥ एवं वदति सा कुपितं न करोति पतीरितं॥
सं कुर्पंदतवानैव यद्धृतं तावद्दिष्यति॥१२॥ विपरीतं करिष्यामि यावत्स द्विजो पंसादति॥ भर्तेः पाणाणगलु चैवं चौर्यं
कुर्वनपारं सेता॥१३॥ आनीयतां च त्वं ब्रूहि नो चेच्चं तां ऽयाम्यहं॥ दासां राघति ना शालिका गाचि दृढ स्याहृति॥१४॥ सा कुपादं
ताडयं नीएवं दिक् शयानं पतिं॥ सो दुःतस्यात्स्वचरितं ताच नाहुः स्व पीडितः॥१५॥ ना चाचवचनौ किंचे यथा मेन तोषि
२२ तः॥ सेक... सुराशयां कुपसि अद्य मोभूद्द्विजोत्तमः॥१६॥ एता स्फिन्चैव सरसेव ग्रामस्य मध्यकंगृहे॥ वर्त्तते रहितामीये यं नक
रिष्यति किं चिन॥१७॥ कुद्धित मनो विधा नभाषति च कंचन॥ चिंतयाविष्टचेतसा च चयायापाः मसुंतमं॥ ता नाम्ना
गणपतिस्यातं तर्हि गृहंप्रागतं स्वां तं॥ नोवाच पुथ्यवचः तामध्यचं मथुवीत॥१८॥ सोपि बाग्विलवचित्तं तं कि पप्रच्छ

तयान्वितं॥ अवश्यं स्वधिया कृत्वा चिंता ते विहरामहं ॥२०॥ बालिनव्याव ॥ अधुना पितृपक्षे तु पितुः श्राद्धं समागतं ॥ त्वामि श्र
कं श्चास्ति गेहे विपक्षित करोमि क्रियां ॥२१॥ कुथ्येस्य पघृते श्राद्धमिति चिंतायुतो ऽस्म्यहं ॥२२॥ गणपतिरुवाच ॥ धन्यो ऽसि स
तरूत्पो ऽसि भार्यायस्येदृशी गृहे ॥ ब्रूहि त्वं विपरीत्येन भार्या कार्यं करिष्यति ॥२३॥ बालितस्ततस्तु पैत्र्ये तु को ऽसौ यं भा
र्या मम प्रात्त ॥ अनर्थकारपिंडं परश्वः श्राद्धं कुरु पितुः ॥२४॥ तस्यां पितृचनापरुष्यां मद पूतेस्तु पापके ॥ तस्या
तु स्त्रीप्रपापि कुत्वं कुरु दुर्बुद्धि रोचित ॥२५॥ ब्राह्मणाये घृतकाराः शौचाचारविवर्जिताः ॥ त्रिप्रन्त्वा तेष्वयाभ
ध्वं तो भारस्तु कृपांचनारं ॥२६॥ इति भर्तृवचः श्रुत्वा सभार्ये तु महान्वृत्त ॥ निमंत्रितास्तु सद्विप्राः कालपाकं तपा ॥
२७॥ विपरीतैरिवववाक्यैः श्राद्धं संपादितं तया ॥ पिंडदानं ततः कृत्वा भार्या वचनमब्रवीत् ॥२८॥ विसर्जीपिंडानी त्वा त्वंसि
प्र गंगाजले ऽधोपिंडानीता स्त्र पैत्र्ये चशौचकूपे वाविक्षिपत्ता ॥२९॥ ततः तुसा बालितो दुःखी बभ्र वाकुलितानन ॥
को पचा द्विप्रिय सो गेहा संकुचं पसतवाननिति ॥३०॥ तेषां द्विप्रसंनास्यात्तदा नु मे सायाम्य हां ॥३१॥ तावत्कुदफलाहा
रो वनपद्धि वृसाम्यहं ॥३२॥ इति संकल्प्य सो विप्र गहनो निर्जने वने ॥ एवं बोधमनिदीतीरे प्रदवकुलिभारकः ॥३३॥
विंशाद्दनानि निवसंदागतात्वेष पूर्णिमा ॥ कार्त्तवंरासमुद्रतानागकन्याः सुलोचनाः ॥३३॥ निवसंति वनेत
15 स्मिंश्च तत्र चक्ररमाप्यथा ऽथेतीस्तं तु सुधपागहेचं रूप भोपमं ॥३४॥ मंडलानि विचित्राणि नानापिष्टैः कृता
नि वा पंचामृतानि रत्वानि दर्पणा छादनानि चान्यपि ॥ स्वापायित्वेहं दरा पूजा कृत्वा ता मिः प्रयत्नतः ॥ एवंतु प्रपधी
या मे बालाविनीतएव हि ॥३६॥ प्रारब्धं च ततो ऽधृ तेलु पर्मा स्तुन मेपिर ॥ चलु मिस्त्तु विनाख्याला री १५
उन नैवजायते ॥३७॥ गते स्याम्प्र ग्यस्तु रीयस्तु विचार्य बर्विनिर्गता ॥ कन्ये कास्तु नदीतीरे ददर्श बालितं द्विजं
३८॥ ज्ञात्वा तु साधु चरितं सचिंतं च मुखाकृतः ॥ उवाच वचनं चापि द्विज कोऽसि समागत ॥ यास धर्मा डितं चेतं
रक्षा प्रीतिकरं परं ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा बालिता वाक्यमब्रवीत् ॥४०॥ बालितउवाच ॥ धृतेन श्रीयसेल

धूनाथ मे विनश्यति ॥ कुथा वद दसि किं ब्रंक यं लक्ष्मीः प्रसीदति ॥ ४१ ॥ कन्योवाच का भाषसे त्वं पंडितवन्मतिः किं
तु मूर्खवत् ॥ इष्ट स्यष्ट कुपूर्णायां धूता लक्ष्मी प्रसीदति ॥ ४२ ॥ धूत क्रीडां तु सत्त्वेव कौतुकं पश्य चोदिरं ।
ह लु रम्भासौ तया नीतो क्रीडार्थं स्वस्य मंदिरे ॥ ४३ ॥ दत्वा स्मस्यै नालिकेल जलं भक्ष्यादिकं तथा ॥ आरब्धं च
ततो धूतं श्रीलक्ष्मीः प्रायता पि ॥ ४४ ॥ सापि तानि च रत्नानि एक नापि ब्राह्मणेन तु ॥ कौपीनं स्थापितं स्वीयं
ताभिर्निर्जितमेव तत् ॥ ४५ ॥ ब्राह्मणः कोपसंयुक्तः किं कर्तव्यं मया धुना ॥ उपवीतं स्थापयित्वा ततः स्वी
य कुरुत्व रं ॥ ४६ ॥ सापायिको तिनिश्चित्य उपवीतं स्थापयत्सः ॥ ताभिर्जितं च तदा विप्रशरीरं स्थापितं स्वकं ॥ ४७ ॥
ततोऽर्द्धरात्रे संजाते लक्ष्मीनारायणावुभौ ॥ आगतो लोकचरितं द्रष्टुं विप्रं ददर्शसः ॥ ४८ ॥ उप
वीतं विकौपीनं चिंतयाति विशालितं ॥ उवाच वचनं विष्णुः शृणु त्वं पद्मलोचने ॥ ४९ ॥ तव व्रतकुरं
विप्रं कुपं जातं सचिंतकं ॥ तस्मादेनं कुरु क्षिप्रं लक्ष्मीवन्तं सुखोचितं ॥ ५० ॥ इति विष्णु वचः श्रुत्वा
पद्मयासौ कटाक्षितः ॥ बालाचित्तहरो जातस्तत्काले मदनोपमः ॥ ५१ ॥ ततः कामेन साविद्धा स्तास्तु
या नागकन्यकाः ॥ विप्राय वचनं प्रोचुः शृणु विप्र तपोधन ॥ ५२ ॥ यद्यस्माभिर्जितं सर्वं देहि तो स्माकं
न चो नुगाः ॥ वयं त्वया निर्जिता स्म घपे [illegible] कुरु ॥ ५३ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा तपामन्येसमाहिजः ॥
क्रिरत्नाता ञ्जे ताः कन्या गांधर्वविवाहिता ॥ ५४ ॥ तासां रत्नानि ता स्थापिंगृहे त्वास्य गृहे ययौ ॥ प्रा

पंचंडिति र्क्कोतमये द्भाग्यमुत्तमं ॥५॥ तस्मात्वंमानिनाचंडा सापिज्ञीतानभवत्‌ ग्रचकारस्यापिनश्या
स्याद्दत्स्यंवलक्ष्मीव्रतस्यदं ॥६॥ बहुरात्रिव्यापिनो यामात्रपूर्णो विधिरोच्यते ॥ एवं नन्दभ्रत्रत स्त्वानदरि
द्रोनदुःखमाकां ॥७॥ कुर्यां श्रुत्वाविधानेनव्रतस्यापिफलं लभेत्सदा ॥ इतिश्रीसनत्कुमारसंहितायांका
र्त्तिकमाहात्म्येनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ बालखिल्या ऊचुः ॥ स्वादिमासक्रमतः कार्त्तिकस्यादिमातिथिः ॥
आकाशदीपदानंतु कुर्वंतु ऋषिसत्तमाः ॥१॥ तुलायां तिलतैलेन सायंसंध्यासमागमे ॥ आकाशमेकं यो
दद्यान्मासमेकं निरंतरं ॥२॥ सश्रीकायश्रीपतये श्रियासनविमुच्यते ॥ आकाशदीपयंशस्तु विराजतो
न्तमोमयेन ॥३॥ मध्यमेनवदस्तस्यपात्कनिष्ठः पंचहस्तकः ॥ यथा दूर स्थितेलोके दृश्योदीपोऽर्कवद्ध्रुवे
त् ॥४॥ तथा यादृक्‌करंडेषु दीपदानं विशिष्यते ॥ वेशस्य नवमांशेन रत्नेबाकार्योपताकिका ॥ मयू
रपिच्छमुष्टिं वाकलशं चोपरिन्यसेत् ॥ विष्णुप्रीतिकरो दीपः पितृद्वारस्यकारकः ॥ ६॥ एकादश्यां
स्तुलार्कादाह्यपदानमतोपिवा ॥ हरिबोधात्पदनमासितुलायां श्रीसयासह ॥ ७ ॥ प्रदीपं तेप्रयच्छामिनमो
नंतायवेधसे ॥ आकाशदीपसद्दर्शपितृद्वारकरं नहि ॥ ८ ॥ अत्रापिकुर्वपिष्यामिचेतिहासंपुरातनं ॥ 16
विप्रो भद्रविंध्या रेलेहकोनामनामतः ॥ ९ ॥ यदिदशास्त्र प्रवीणश्च सानविज्ञानसंयुतः ॥ तस्यपुत्र 25
द्वयंजातंचित्रपात्तुमनोजवो ॥ १० ॥ वेदपाठादिनिरतो उभौ धर्मपरायणौ ॥ पूर्तस्य व्यसनेजातं
तयोर्दैवस्ययोगतः ॥ ११ ॥ व्यसने न हलेनैव पितृद्रव्यं विनाशितं ॥ जातं परस्त्री व्यसनं पुत्रा

यस्तावतोस्तयोः॥१२॥ नजायंतेतिर्यग्योनां यूयं वश्या स्त्रियोपिच॥ चौर्यं विप्यापतां तस्मादेवं मंत्रयतस्तु श्रुतौ॥१३॥
चक्रतुस्तत्र चौर्याणि लोके शताविमानि तौ॥ ततः संताड्यतं देशं यथपूर्गृहं वने॥१४॥ मृगयाजी
विनोजातौ सर्वधर्म बहिष्कृतौ॥ प्रातःस्नानं प्रकुर्वंतावेकं धर्मरम माश्रितौ॥१५॥ तास्मिन्वने निवसति
पित्लैत्रोजिसहिंसकः॥ ननानीनामतः कन्यां सो दर्यस्यैकशेव धिः॥१६॥ दृष्टातौ तत्रगौ भ्रातौ उभा
वापि तयादत्तौ॥ तयासर्वं पितुरेवं धमाम्पासे वसमर्पितं॥१७॥ एकं धर्मस्नाति चन्द्रे पिण्डं पदपत
नं कुः॥ एकदातु तपापौ कौनना पायानराबुभौ॥१८॥ अथ धूपज्ञनकश्राद्धं हुनीयोनकोपिहि॥
उभौवार्पयुवां विप्रौ मया भोज्यं पथोपितं॥१९॥ अन्योपिकोविद्विप्रास्मै मयाभोज्यास्तु सर्वथा॥
ब्रह्मचर्यवती चाहं युवामापितपाविधौ॥२०॥ मयासह नसंबधः क्रियतामितिचासकृत्॥ ततः स्नाय
ति संभाराम्मांसानि विविधान्यपि॥२१॥ शाकपाकादिकं सर्वं सम्यक्सिद्धं ददौ ततः॥ ताभ्यां ततु पयो
स्तु बहुलीचकनीयसा॥२२॥ तत स्नाजीर्णमध्ये वदसा भुक्त्वा सविशेषकं॥ ततः कालवशं प्राप्तौ वने
तस्मिन्मनोजवा॥२२॥ बध्यायमभ्येतीतः सपपिन्यांचकुहितः॥ चित्र स्तु तं दृष्ट्वा कृतान्तोचोक्तवानिदं
प्रवीत॥२३॥ नयत्वेनं तु पापिष्ठमंधतामिस्रसंज्ञके॥ त्वं जंतु कुंभीपाके च शार्वंसंस्कारयं तु चा कु
भीपाके ततः॥ स्थितौ तौ तास्मिन्नि पच्यते॥ अंधतामिस्रके॥ स्थित तत्र पश्यतिहृदवत॥२५॥ इ
त्याक्रमयध्ये ताहृताध्यमेरां जंच्याजि तपुः॥ कृता कुच्छुः॥ कुंभीपाके तं सर्विशोसि सोस्याधिमे नोजवः॥२६॥
नतस्पन्नामतेपाउस्त्यातिमंत्र्यपिधानं तोयमंत्र... ...नं ततस्त्स्वर्गे धोषपुत्त्यमनोजचं॥२७॥

धर्मराजाज्ञया तैस्तु समानीतोस्य संनिधौ। दृष्ट्वा तं धर्मराजोपि दूतानाज्ञापयत्त्विति ॥२८॥ स दास्यत्वान शीघ्रं त्वा
कुंभीपाकेन नवा पतो। नानापाकादितो दीपोप्युपि च यंगागनेभु भः ॥२९॥ निक्षिप्य एतदुक्त्वा स सर्वदिक्षु रा
कजंतुयत्र ॥ अनेन नलवधं तस्यैव पुण्यातापि स्वनाशनं ॥३०॥ पुरप दूपं भरादस्यानिदयैव सतिर्निहितात
स्मात्पिशा च देहोयं क्रीयतां कर्मभोगभावतः ॥३१॥ ततः पिशाचो भूत्वासौ नास्यि त्रेवर्तुपिप्पलं ॥ वृक्ष
हि म्यो दूतप्रमं तु स्थाने तत्रैवातिष्ठति ॥३२॥ एकदा तु चतुर्दश्यां संध्याकाले तु पाश्चिते। एष्यम पदे
दीपदानं कर्तुं पिता हितायसा ॥३३॥ न नानुपगता भर्त्रा मृगयार्थं कुचिद्गताः ॥ स्नात्वा स्वच्छाबं
रं धृत्वा नानालंकार भूषिता ॥३४॥ पयोसा दीपदानार्थं आकाशतो नर क्षसा ॥ पूर्वजन्मानि
सं बंधो येषां येषां प्रजायते ॥३५॥ तदेव भूते धर्षितेन कदाचित्परिजनाः ॥ तेन दृष्टा तु सा बाला अं
गानम्या ब्रह्मयहा ॥३६॥ भं स्कन्न भूषणकाद्यं च जहास च तरोहणा ॥ जातं गायति नृत्यानं के द
छितादयत्यपि ॥३७॥ न त्यं च कुरुते क्वापि स्नानादिते च्छया स्वादति ॥ सर्वैः पि जना मिलन पत्या हता
सा दर्शिकास्तापा ॥३८॥ भ्रातृ पुत्रादिकाः सर्वे आगतास्तत्र सह स्रशः ॥ कश्चिद्दूतिवाताय
कास्यद्वाकेः पिशाचकः ॥३९॥ डाकिनी शाकिनी केचिदभिचारयथापरे ॥ यक्षं दैवंदानवं
चंचपत्तुराहि कश्चनतं ॥४०॥ तर्कयंति परे लोकाः दूरा जीवस्पादशनं ॥ धीयतां बध्यतां
ये कोयूपतां दापयतां परः ॥४१॥ केश्चिन्मंत्र पतेताश्च येषजं केचिवकुर्वते ॥ एतस्मिन्नंत
रे नवीचित्र यान्तुः समायसो ॥ आकारेता तु मंत्रसा उपायान्न बहवः कृताः ॥४२॥ केचिता

17

उद्यते सापि कुचिद्दृ रातिगच्छति ॥४३॥ केचिद्दीषयते त्यर्थं बलात्पापि कुयाचन ॥ बधिदानादि गृह्णाति गच्छामीति
चदत्यपि ॥४४॥ बध्नाक्कचिद्देरकेन नो चित्ते छलेसुमूर्छिता ॥ पित्रातिश्च स्वलां कांपि गृहं पातयति कुचित् ॥ ४५
एवं जाता त्वसा ध्यासा गृहमध्ये निवेशिता ॥ भाद्र मासि प्रस्थिते स्ते स्वगृहे वसतिः कृता ॥४६॥ तेषां मध्ये
सुधीः काश्चिद्विप्रो पांचनदस्तथा ॥ अपठद्रामरक्षादि विष्णुपंजरकादिच ॥ न च्छुवातु पिशाचोसौ ऽज्ञानतः पुरुषः स्व
मानसः ॥ संश्रोषु बधनादं चत्वस्कावेसि सुसंस्थिता ॥४८॥ सततं स्तोत्र तु भैरवे न रक्षयनायासि रः कृतः ॥ पीडि
संस्थानं दुष्ट्वार्थं पंचनदं द्विजं ॥४९॥ ततस्तस्तानां निर्गता सिविं दृष्टः पतिताः स्वगृ ॥ शान्तस्तस्य समं सन्त्रावि
दु स्पर्शनमात्रतः ॥५०॥ उवाच वचनं चारु केभवंतः समागताः ॥ तोयमेतत्स्थितं कुत्र किं वा इति नो वदं कथि
दं ॥५१॥ इत्याकिंचित्प्रार्थनायं दीपतो स्वप्रमेयहो ॥ रूपा केनानेनदृत्तं ज्ञातं पांचनदं द्विजं ॥५२॥ तत्पीत्वादि
मज्जा कुष्ठिः सा गोदेवस्य जायता ॥ पूर्वजन्मचसस्मार यमलोकं यमं तथा ॥५३॥ गत्वा त्वाह तुः सचरलोपरत्वादि
नं स्तुहि हसः ॥ आत्मन श्च गतिः प्रोक्ता उपायो स्माभिः विधीयतां ॥५४॥ भ्रातः संवैकर्पर्दिका पृष्टासेवक पुरादत्रादी
कार्पदि कौ कुचः ॥ जानाति कुशीतीर्था नां महिमा के रस्ते च्चरः ॥५५॥ तस्य प्रभावेन पिशाचोत्थस्मात् विकु ॥ ५६
भस्या के दीपत्नैरा शाः एकोग्राम श्चावार्षिकं ॥ त्वमेव पुरा शतं काशीजलाहरणे हि निधा ॥५६॥ गम्या तां पंचवर्षं च
सेवितं मादिः काशिकां पुरीं ॥ गतिं त्वं तिर्पाडितास्त्वं च विंचा योगतिं तत्त्वम ॥५७॥ एवं तद्वचनं श्रुत्वा गृहीत्वा सधनं बहु ॥
सः कुटुंबं काशिकां सहदर्शं हर सेविता ॥५८॥ काशी प्रवेशकाले तु गतो हृदेनिराशयतः ॥ तच्छरीरा स्थिपांचा
ला उवाच करूषा वचः ॥५९॥ आनमग [illegible] ज्ञायतां ॥ भद्रराभवताचे तो गत्वोपा की

विधितां॥५२॥ इतिश्रुत्वाऽथ वत्सस्य चित्रभानुः समागतः॥ काश्यां स कृतवान्सोऽनंतं पंडितेभ्यो निवेदयेत्॥५३॥ तन्मो
क्षणाय चादिष्टो देय आकाशदीपकः॥ आकाशदीपदानेन पितरश्चोऽपि समागताः॥५४॥ वाराणस्यां न नान्याः सं
पुत्रौ मुक्तस्य संयुताः॥ सर्वे दिने काशीवासं यो समस्या प्रभुः॥५५॥ नमः पितृभ्यः प्रेतेभ्यो नमो धर्माय विष्णवे।
नमो धर्मायरूपाय कान्तारपतये नमः॥५६॥ मन्त्रेणानेन ये मर्त्याः पितृभ्यः खलु दीपकं॥ प्रयच्छन्ति गता ये स्युर्नरके
तेऽपि यांति वै॥ उत्तमां गतिमित्येतद्दीपदानमथेरितं॥ नरश्च संतानासिध्यर्थमारोग्यायप्रदापयेत्॥५७॥ आ
काशदीपदानं तु तथा श्रीविष्णुतुष्टये॥५८॥ इति श्रीसनत्कुमारसंहितायां कार्तिकमाहात्म्ये आकाशदीपदान
विधिर्नाम दशमोऽध्यायः॥१०॥१८०॥ बालखिल्या ऊचुः॥ कार्तिकस्यासिते पक्षे द्वादशी वत्ससंज्ञिता॥ गोभिः कालसं घ८
युक्ता द्वादशा वत्सपूजने॥१॥ वत्सपूजा वत्सस्यैव कर्तव्या प्रथमे दिने॥ सवत्सां तुल्यवर्णां च पयस्विनीं गां पय
स्विनी॥२॥ चंदनादिभिरालिप्य पुष्पमालाभिरर्चयेत्॥ तद्दिने तैलपक्वं च स्थालीपाकं युधिष्ठिर॥३॥ गोक्षी
रं गोघृतं चैव दधि क्षीरं च वर्जयेत्॥४॥ दिनान्ते सर्पिषि वाद्य उभयं च गृहे दयां॥५॥ ततो नीराजनं
कार्यं निरीक्ष्य च शुभाशुभं॥ नानादीपान्प्रकल्प्याथ दीपावलिप्रकाशिते॥ सौरक्षितान्॥५॥ सुखरात्रि
18 पानं वस्त्राणि अन्यानापि च कल्पयेत्॥ नीराजयेद्देवपूर्वां निरीक्षेत शुभाशुभं॥६॥ सा यदि दीपावलिः सर्वदीपा
उत्तरत्र नियुक्ताः स्यान्न सिद्धा॥ आनाद्विद्यासि गावर्णां सतेजस्का॥ शिरसा विनता॥७॥ स्थिरं चैन्नसौख्यदा प्रोक्ता विप १८
रीता सुदुःखदा॥ कार्तिके कृष्णपक्षे तु द्वादश्यादिषु पंचसु॥८॥ तिथिषु कुर्यात्पूर्वरात्रे च लग्नो नीराजनादि
धिः। पंचमांसं स्यात्ता दीपितीयाम ॥९॥ ततो पंचतत्वः प्रोक्ता नैवेद्य पनं लघा॥ वर्ष

तुवंचमेतपि शुभाशुभंविनिर्लिखेत्॥१०॥ सूर्यारासंभवादापा अंधकारविनाशकाः॥ त्रिकालंप
डपसंतु दिशेतुच शुभाशुभं॥११॥ अपि मेच्यव मंत्रेण तनोतीरसजवेतृक्रमात्॥ आदौ दिवास्त तो
विप्रान्हस्ति नश्चातु रंगमान्॥१२॥ ऽपेष्टा श्रेष्ठान्जघन्यांश्च मातृ नरव्याघ्रपो विनान्॥ तती
नीराजितोन्दीपात्वतत्क्तानिषु विन्यसेत्॥१३॥ रूक्षोनर्दिर्मीविनाशस्यौ छूतेरन्नसंयोभवेत्॥ अ
तिसूक्ष्मे षुपुच्छानि मृत्युः स्वल्पोशिस्यात्सुचा॥१४॥ एकांगीनाम गोपालतयेसच्यव्रतं हेला॥ धनधान्य
समायुक्ता जातायर्थत्र वेलासा॥१५॥ ऋषय ऊचुः॥ का एकांगीकुधंजाता धनधान्यसमन्विता॥ एतद्वि
स्तरतः श्रोतुमिछंत्येतेतपोधनाः॥१६॥ आसीत्तु राजर्षी केयो संचेलो धेनुपालकः॥ गवामपरम
हस्याशित उहेहे निवसंतिच॥१७॥ वसाहीनां नसंख्यासीत् यालोकु गवामपि॥ तस्यै काकन्यकाः
सा एकांगीनामविश्रुता॥१८॥ नापुत्रस्य तुलोकोस्ति त्यावेदवाक्येः प्रपंचितः॥ पुत्रार्थं तु महद्यत्नंस
चेलो सा वचीकरत्॥१९॥ गोदानानां सहस्राणि नीतो ऽन्वमर्गरालंतपा॥ इतंसंचेलकोनीतः ततःपुत्रो
ऽप्यजायत॥२०॥ दुंदुभिनामविख्यातस्तेषां मातातु रोहितः॥ अतीवबकुटिलो भूत् सोपि नामसंविरं
माणिः॥२१॥ नामि वयातुतेनोक्तं मूलजातो हि बालकः॥ अन्येन पृष्टं किमपि किंचिद्दत्वा विनाशितः॥२२॥
आबाल्य नापितस्मात्तु एकांगीव बलेक्रला॥ नदीयं बालकं शीघ्रं तु त्यक्त्वा घृतं मधु॥२३॥ क्षिपयतु
र्लगंगाधां अस्मीकंसुखवरद्धया [illegible] मानसा॥२४॥ अस्मिपयउद्धरतंमे

हारस्य स्य कोटरे ॥ काररयं समागत्यापि विमेवानिशामुवा ॥ तस्मै दुग्धं पायपित्वा पुनर्याति गृहं स्वकं ॥ जातो सौ
वर्ष मात्रेण एककलं भाषा सर्व बालकः ॥ २६ ॥ श्रुत्वा श्रुत्वा वदि आ बाला नानारव गर्भचेष्टयंतः ॥ एकांग्यपि च संजा
ता यौवनाक्रांत देहका ॥ २७ ॥ एकांते दुंदुभिः प्राह एकांते वचनं प्रभु ॥ त्वं मां वरय भद्रं ते कुलपूज्यो हि
तेन वै ॥ २८ ॥ स्वर्णां ग्यातां करिष्यामि नीनाचरस्वोपशोभितां ॥ इति मद्वचनं श्रुत्वा एकांगी वाक्य मब्रवीत्
॥ २९ ॥ घिक् सर्वे का लदुष्टात्म त्वं हत्वा भीरकन्यकां ॥ ब्रह्म बीजसमुद्भूतः कथं मां वरयिष्यसि ॥ ३० ॥ दुंदुभिर
वाच ॥ चतुर्वर्णी कन्यका पि विवाह्या ब्राह्मणैः शुभे ॥ पिता महेन दृष्टं तस्माद्भार्या भव खनः ॥ ३१ ॥ यौवनं कु
व रिष्यामि नव कालं कुरूपिणी ॥ स्तु रागेन वस्तु रूपं च भर्तारं वरयाम्यहं ॥ ३२ ॥ नानाप्रकारैः सा वाग्भिर्दुंदुभेना
पलोभिता ॥ नाभूत्सुप्रहरं स्मावरयास तं ॥ कोपं चकार सः ॥ ३३ ॥ अत्याये श्रीय तां चैव यंतां उनीयास पाम पता ॥ ए
कांते वाधितनीयो तो हंतं मत्ये वयाम्यहं ॥ ३४ ॥ इत्थं विचार्य विप्रो सौ तस्या परयति कौतुकं ॥ जिज्ञासया दैव मायाविनी
तयासां दुर्गतो वने ॥ ३५ ॥ अपश्यदूरत श्चैव तातस्यो दुष्टो द्विजाधमः ॥ तया निकासिता बाला दुर्यदत्वा च घ
र्षिता ॥ ३६ ॥ कोऽपि वास्तलं तत्र प्रेष्या संस्थापितः पुनः ॥ अकुरो खगवां दक्षां विपुलकौ किशोकिता ॥ ३७ ॥ पक्षी
गत्य सौ गृहे शीघ्रं संचेतं वाक्य मब्रवीत् ॥ अहं स्वमितकुशा ध्यं पंगतो भागारथीतटे ॥ ३८ ॥ एकांगा तत्र संघ
ष्टा कीडन्तीय वनेः सह ॥ पवना द्वानयोऽजातः कोटरे स्थापितः सतु ॥ ३९ ॥ अतीन दुंतच कुलं नरके षु पाति
ष्यति ॥ जात्या यिकं पायिष्यामि नोये तां स्पडा द्मति ॥ ४० ॥ तस्याः पुत्रं च तां चापि व धाप्य हेरव स्य च ॥ वनमध्ये त्य
जामि प्रबाहुष्का रोन्य पार्श्ववेत् ॥ ४१ ॥ राज्ञीच इन्नी सकंथ नानीति श्रवादद्भुतः ॥ कन्यकार स्नाणा इवनर क

19 १९

पिपलिष्यति॥४२॥सचैलस्त्रासितस्तेन जगाम गजहं न वर्त्मं। ताकुभौ रक्षणुकुत्रे कन्यात्यकैवचेतना॥४३॥
रक्षोपि तास्मादपगतो दैवस्यगलः॥तरि दाँ रं तथासाई वं ध्याशौ छिद्य तोयसो॥४४॥बंधाहतरि
ग ताखा तु बाल कोपि दिमोवितः॥वृषभस्तेन पाशेन वद्धो वालिके घातया॥४५॥ज्ञात्वा तिवृन गा
गोस्ता वृषं नादिपृशाकुले।कं षादि कुम्भं दत्वा पित्वा कुरान्तत्वकारस्मा॥४६॥तत्ला न्या नीयाव
क्षों ते तेनैव वृषभेण सा॥पुत्त्या तितिते नैव ष्वाणि जात रं रथम तथा॥४७॥आगत कार्त्ति कुमारे
चौका स्त्रानार्थमायपुरे॥स्नानार्थं कुसमानीतातं गांवी दे शदे शतः॥४८॥दृग्मा जोषां जिकौशात्या
दृश्ना या दे कुश्चलो।अनया भूयसी सेवाप्रार्थ्याचेतु गवां रवगः॥४९॥संपश्य सा॰ का स्वी गावी
वकेना समध्यनं दत्तम रुषा सित हरेि स्वि ध्याशापृजावे मवि ह कृताः॥५०॥ताकृ ष्ट्वा बालिको स्ना पितु
गोचकैरेषुधा विधा॥अतिभक्त्या बालिका या चित्ये दिवि षं च्छपंदकुता।॥५१॥तस्या दैववेरा गंची नंचे वे ह
न पापु पे॥स्नानाय कार्त्तिकं मासि गंगा द्वार मुनी श्वराः॥५२॥दृष्ट्वा वनं बालिकासा वनं वौ
कुदशिना॥दृष्ट्वा दतं कुशासा स्तपा तिगिरह मचीकरत्॥५३॥तदाह्णे पाहषी के शः समागत्याप
वौषितः॥दुर्धिश्च धनरसिं च चेतनलम्भया॥पिता अपि॥५४॥पिकृतो द कुभितं ति तया पाश लोप्य
सौ पुनः॥आधारध्यम यासौ के नागोविध्यासकारकाः॥५५॥अब श्यावेस जे यतिका र्त्ति के
नस्त्या॥ इ॰हु॥इस्तु त्का चापिल त सोसंचै आसेव वा तव कः॥५६॥गोत्रें तं तु द बाकेशोचोपदि

षष्ठ्या यात्स्वर्गं ॥ पित्रर्थं नादि कं दत्वा पंचगव्यमासि ई गंगा मसा ॥४७॥ तस्मात्पुजनं कार्यं दशम्यां तु
तिं कल्प[illegible] ॥ पुत जीवन माहात्म्यं श्रुत्वा कथितं येन नराः ॥४८॥ होमो ब्रत प्रभा सेन नमो मे पिंडं कुलायु
वि ॥ गोपरा कं[illegible] तोय स्या सत्र तनाह्व नयंवृजेत ॥४९॥ इति श्री सनत्कुमार संहितायां का
कमाला म्ये मार्गव्रतं नाम एकादशो ध्यायः ॥५१॥ श्री सनत्कुमार उवाच ॥ आश्विनस्य कृष्णपक्षे त्रयोदश्यां मासि क्रिया
पुजेत पापा हीपा सवयसं गोपितुघ्नत मेल समाय रेतः ॥१॥ प्राप्तस्मात्वा त्रयोदश्यां सत्यावेदं लधानं ॥ त्रिरात्रं तु
पमंत्रं व्याजायं [illegible] तनरः ॥२॥ कार्य एतद्व्रतं स्यालैताथा गोवर्द्धनो सयः ॥ त्रिमुहूर्ताधिका या घापर वेधो
नदोषभाक् ॥३॥ बालादि [illegible] ॥ आश्विनस्या सितपक्षे त्रयोदश्यां निशामुखे ॥ पंचमदापंबहिर्दीपं दद्यात्
सुर्विनश्यति ॥४॥ एकदा धर्मराजेन दूताः सर्वेपि चैकतः ॥ स्वला प्रोवाच्य वचनं सत्यव्रत महो मतः ॥५॥
या वचाम्मारयतां मयतां जायते दया ॥ कश्चिज्जाता यदाने वसत्संभूत यमायतः ॥६॥ दूता ऊचुः ॥ हे प्रभो
महाराजन्‌ सो नाम बभूव हा ॥ एकदा मृगयार्थं स गतो सौ सैन्य संयुतः ॥७॥ तत्रापश्यन्मृगं चैकं मृगयु
सहाविनिर्गतं ॥ स्त्रीत्वात्य स्याम् मृगीते न हरिला यं सतो घमः ॥ तं मृगापि मन्पतिं दृष्ट्वा पलायनपरा
भवत् ॥ सत्यष्टं तु रुयस्य स्कन्ध स्वकीय सोन भेभुज ॥९॥ अदृश्यतां कचि द्याते दृश्यो सो जायते कश्चित्
देशाद्देशान्तरं याति परान्ते ग्रामं यातिसः ॥१०॥ आमध्याह्नं गतस्तस्य पृष्ठे राजाह्वपस्थितः ॥ मृगः पलायन्
तवान् सोषित श्वसमाच्छितः ॥११॥ घर्माक्रान्तः पिपासार्तो नदृष्टे शजरं कचित् ॥ वृक्षच्छायां समाश्रित्य सर्वाजला
धानं ददर्श सः ॥१२॥ सैन्येन दृष्ट्या न्मा मं जलस्यापि न दृष्टवान् ॥ क्षुधया पीडितो प्यासी दृष्ट्वापि श्रमपी

20

२०

डितः॥१३॥ घोडाशब्दं समुश्राव स्थिता स्तौः प्रयांति च॥ प्रदेश्यामश्वाय तच्छायां चलित स्तिनुवर्ल्मना॥१४॥ क्रोशोपरि
ददर्शाग्रे कंसरं पंकजान्वितं॥ हंसकारंडवाकीर्णं रथांगेश्च मनोहरं॥१५॥ नानापक्षैः परिवृत तञ्चयरं तीरे
वैचरं॥ नृपो दृष्ट्वा तत्तडागं स्तेत सत्यं ईश्वा मयवत्॥१६॥ स्यपंदोत्वाउजलप स्यादश्वायापि निवेदितं॥ ददर्श धीव
रास्तत्र नाना मत्स्यापाहिं सकान्॥१७॥ तान्पृच्छन्महाराजायामोऽस्ति निकटे कोपि वै॥ क्रोशाद्दूरहितं नगवान्यामो
भिचपुरो नाम॥१८॥ इं चन्द्रवर्त्ती नाम तत्रत्यः सामंतके महीपतिः॥ स्य गृहद्वारि वासार्थं पांथिकानां तु मंडपः॥१९॥
रचितोस्ति च गंतव्यं प्रवृत्ता मत्स्यघातकाः॥ त्वयात्र वै स्तु स्वपत्यया॥२०॥ तानपृच्छ नोदिकाष्ठानां सौकर्यं तत्र वर्तते
राजोवाच॥ इदप्रस्थ स्थलादस्मात्कियद्दूरे स्वयस्थिता॥ केन मार्गेण गंतव्यं प्रब्रूतां मत्स्यघातकुः॥२१॥ मत्स्यघा
तकाऊचुः॥ अस्मान्नेरीत्य कोशेतु नव योजनदूरतः॥ इन्द्रप्रस्थपुरं रम्यं वर्त्तते राजसेवक॥२२॥ इति तद्व
नं श्रुत्वा अघ गत्वा नपायते॥ गृहप्रतीति निश्चित्य यामं मध्येयपान पः॥२३॥ तेजो विशेषान्नुमितः कश्चिद्रा
जा॥ पमानयं॥ इति ज्ञात्वा तु रवद्वैव दत्ता स्मै वेशनाय च॥२४॥ भ सागार्थं समानीतानि जाह्नवि दार दी
रातं तायं समानीतं ताभिं चिंतु रव नृपे तानं तत्॥२५॥ रात्रौ तत्रैव चरनु सो जागर्त्ति चि पुनः पुनः॥ यामे श्राजाग
पुत्रस्य षष्ठाह स्तदिने भवेत्॥२६॥ ददर्श नृपती रात्रौ नारी यांति च तद्गृहं॥ दीर्घा त्यंतरूपवती जेरवनीहस्त
शालिनी॥२७॥ गतं दृष्ट्वा लं गृहीत्वा स पर्यपृच्छत का त्वं॥ नो वाचवचनं सा तु नृपेणाक्रोपिता पुनः॥ बलात्का
रेण ै चलं सा गृहीत्वाभ्यंतरे विशत्॥ साहं कारो नृपो गत्वा स्थितवास्ता प्रतीक्षयन्॥२८॥ पुनः सापि समा
याता दृष्टैव वरानना॥ बलात्कारेन पतिना केशस्व वाक्यो ब्रवीत्॥२९॥ का त्वं कुजपश्चासि सत्यं ब्रूहि मम
गतः॥ अन्यथा ताडनि ष्यामि पङ्यचतित याकुर॥३०॥ सोवाच॥ मारितैव मया त्वं स्या धर्मयत्वासुरादि

ता॥ मुंचन्तु एं न चेन्मां नेष्यामि न संशयः॥ ३१॥ राजोवाच॥ असंत्वा तव वक्तं तु न त्यक्ष्यामि कुवचन॥ सावित्र्यः सत्य
हृन्नित न हत्वं नरके व्रजेत्॥ ३२॥ अवश्यमेव मृतव्यं जीवितं नास्ति संस्थितं॥ सर्वथा सावित्रीयेणैव न त्याज्या हव्य
ति किंचित्॥ ३४॥ समर्थस्त्वा हन्तुमहं स्त्रीत्वाद्यदो न हन्म्यते॥ जिघांसतं जिघांसीयाद् वधः प्राणसंशये॥ ३५॥ इति
तद्वचनं श्रुत्वा षष्ठीवचनमब्रवीत्॥ त्वत्स्वधर्मरतोयस्मात् तस्मात्तु क्षाम्यहं नृप॥ ३६॥ अहं जीवन्तिका देवी लला
टे स्वरमालिका॥ जातकस्य लिखित्वाथ स्वर्गयास्यामि सत्वरं॥ ३७॥ राजोवाच॥ मातस्त्वया किं लिखितं तद्दिश
नी निगद्यतां॥ नामिथ्या लिखितं तत्स्यात् तस्मात् संश्रृणुयाम्यहं॥ ३८॥ जीवन्तिकोवाच॥ षष्ठाइस्य चतुर्थे तु स्मि
र्गसंसर्गदूषतः॥ प्रायश्चित्तविधिर्यास्मिन् लिखितं तु मया नृप॥ ३९॥ इत्युक्त्वा सा तदा देवी तत्रैवान्तरधायत
अत्याचरं नृपो मत्वा विधृम्य न करोम्यहं॥ ४०॥ निश्चित्येयं तु पक्षः कोसे प्रास्थितो नृपालः स्वयं॥ ततो मा
ता माहूय वाक्यमेतदुवाच हा॥ ४१॥ भांडारिके धनं ग्राह्यं त्वं किंतु मम मायया॥ प्रमुनायाद् दंजहं संधि
दैवेवार्जितं॥ ४२॥ सर्पवैद्यास्तु ये केचित् क्षेमस्तु जपयाजकाः॥ सर्वेषां मासिकं सत्त्वा स्थाप्यास्ते मेतरिजनाः
४३॥ इत ईशानदिग्भागे यामोस्ति नगवाग्निधः॥ सामन्तकोस्ति तद्द्वारे नाम्ना हेमनको महान्॥ ४४॥ स कुटुं
समानेयाहु संस्थाप्य तां सच मंदिरे॥ जातो योबालकस्तस्य सत्तुपा स्यः प्रयत्नतः॥ इति राजा वचः श्रुत्वा
प्रेषिता महती चमूः॥ हेमनो नयनार्थं तु मंत्रिणा सा समादिरात्॥ ४५॥ यामं स वेश्य सेनेष्वा हेमनकाय
ब्रवीत्॥ हेमनः कुपसंयुक्तो वातेन कदली यथा॥ ४७॥ आगतान् पूर्वदिवसे कश्चिन्नृपस्य सेवकः॥ पे ... २९
चारं तेन यतः सेना समागता॥ ४८॥ नापराद्धं महीयस्य न ... भविष्यति॥ यामोनाद्य ठन्नीया ... वधो
बध्यो वास्ति नृपाज्ञया॥ ४९॥ एवं चिन्तयमानं तं सेनाध्यक्ष अब्रवीत्॥ भयं त्यक्त्वा ... तुच नृपाज्ञां कुरु

21

विगतः ॥५०॥ कुटुंबं वासकं गच्छ याहि दूपस्थमा चिरात् ॥ तपैव नगरं वेशेन गत्वा त्वोपायनं बहु ॥५१॥ दर्शन
कृतवारान् स तेनासौ रक्षपितो गृहं ॥ अपमृत्युविनाशाय यानि दानानि कुर्वते ॥५२॥ दत्तानि ते पुरोहिताय ब्राह्मणे
राज्ञा दत्तं कारितान् ॥ हृष्टवारं समायाति बालकार्थं तु भूपतिः ॥५३॥ नानोपायैर्वर्द्धितोसौ जातः षोडशवार्षिकः
तु संजयस्य कन्यैका सर्वलक्षणसंयुता ॥५४॥ दृष्ट्वा रूपं श्री चित्रं तानि कुलशीलं स्वरूपतां ॥ दृष्टा च यं भू
ति नो बालकार्थं तु याचिता ॥५५॥ हर्षाद्भूताः सर्वजना विवाहश्च ततः कृतः ॥ ततश्चतुर्थी दिवसे प्राप्ते तु रे
राति स्तरां ॥५६॥ आत्मीया नेयसंयग्धृतस्मरत्मा भयीकुरत् ॥ जायते सर्वतः घोषिता पूर्वदूनकादिको ॥५७॥
कि नानि विषं नृपति स्तं पश्यति च बालकं ॥ वयं तत्र गताः स्वामिन् कोलाहला वशतो यमः ॥५८॥ तेन दयास
त्वा कुथमेषां हि वधूश्च ॥ जातं दुःखेन संजातः प्रतापी यं तदोरगः ॥५९॥ नृपस्य नासिकामध्ये नृपः स्थिकाम
पी कुरत् ॥ तदा निर्गत्य सहसा दंशितो नेन बालकः ॥६०॥ हाहाकारो महानासीज्जीवितान्दंशितः तत्तु ज
नमाहिनमारश्चात्वहिं सा ब्रतोकारिणः ॥६१॥ जाता नृपाज्ञया तोषकारिताय वृद्धि कादिकाः ॥ दयातत्र समुत्प
न्ना त्वस्माकं कुर्मो संभय ॥६२॥ यथा न जीवितान् इयेरिदर्शलु महासखो ॥ तथोपायं ब्रूहि यमदूतास्तथा त्या रूपद
॥६३॥ यम उवाच ॥ आश्विनस्यासिते पक्षे त्रयोदश्यां निशामुखे ॥ प्रतिवर्षं तु दद्याद्दूरं दूरं दीपकं ॥६४॥
मंत्रेणानेन भोद्दुताः समानया सनातयो ॥ प्राप्य मृत्यो वपि च शालनं मे पतामम ॥६५॥ मंत्रेणापारदंडो
कालेन स्यामया सह ॥ त्रयोदश्यां दीपदानात् सूर्यजः प्रीयतां मम ॥ मंत्रेणानेन योदद्याद्द्वारदेशे प्रयत्नतः ॥ उक्त
वैचापमृत्योश्च नयेत तस्य न जायते ॥६६॥ तस्मात् मुनिवराः सर्वे दीपदानं ददतु च ॥६७॥ इति सनत्कुमारसं
हितायां कार्तिकमाहात्म्ये यमदीपविधानं नाम ॥१२॥ ॥८२॥ बालखिल्या ऊचुः ॥ पूर्वं विधि

चतुर्दश्यां माश्विनस्य सितेतरे । पक्षे प्रत्यूषसमये स्नानं कुर्यात्प्रयत्नतः ॥ १ ॥ अरुणोदयतोन्यत्र रिक्तायां स्नाति यो नरः ।
तस्याब्दिकभवो धर्मो नश्यत्येव न संशयः ॥ २ ॥ तथापि चतुर्दश्यामाश्विने कोदये सुराः ॥ याम्नियाः पश्चिमे यामे
तैलाभ्यंगो विशिष्यते ॥ ३ ॥ यदा चतुर्दशी न स्यादुदिते चोदितेऽदये । दिनद्वयं भवेद्वापि तदा पूर्वैव गृह्यताम् ॥ ४ ॥ ब्रा
ह्मे कार्त्तिके कृष्णपक्षे विशिष्टस्नानं कुर्वीत ॥ तैलाभ्यंगं चतुर्दश्यां रौरवे नरके व्रजेत् ॥ ५ ॥ तैले लक्ष्मीर्जले गंगा
दीपावल्यां चतुर्दशी ॥ अपामार्गमथो तुम्बीं प्रपुन्नाटमथापराम् । भ्रामयेत्स्नानमध्ये तु नरकस्य क्षयाय वै ॥ वारं
यमेन दक्षिणाहस्त्वा मंत्रमुत्तमम् ॥ ७ ॥ सितालोष्ठसमायुक्तं सकंटकदलान्वितम् । हर पापमपामार्ग भ्राम्यमाणः
पुनः पुनः ॥ ८ ॥ इत्थं बन्धुजनैः सार्द्धमेतत्स्नानं समाचरेत् । गतताम्रघटे चास्मिन्दीपदीपायात्मनः ॥ ९ ॥ स्नात्वा
चार्ल्लिलकं दत्त्वा कार्त्तिकस्नानमाचरेत् । स्नानां गत्वा तर्पणं कुर्यात्तर्पयेत्ततः ॥ १० ॥ यमाय धर्मराजाय मृ
त्यवे चांतकाय च । वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ॥ ११ ॥ औदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने । वृ
कोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय ते नमः ॥ १२ ॥ चतुर्दशैते मंत्रास्तु प्रत्येकं च नमोन्वितः ॥ एकैकेन तिलैर्मि
श्रान्दद्यात्त्रीन्जलांजलीन् ॥ १३ ॥ यज्ञोपवीतिना कार्यं प्राचीनावीतिना तथा ॥ देवत्वं च पितृत्वं च यमस्या   २२
22 स्ति द्विरूपता ॥ १४ ॥ जीवत्पिताऽपि कुर्वीत तर्पणं यमभीष्मयोः ॥ नरकाय प्रदातव्यो दीपः संपूज्य देवताः ॥
अनेन चल दत्त्वा कामस्य विधिः स्नानं मध्याह्ने ॥ रथेष्वत्र च दर्शे च कार्त्तिके प्रथमे दिने ॥ १५ ॥ यदा स्यात्ति
थिर्व्यस्ता न कुर्यात् दिनोदये ॥ ऊर्जे शुक्लद्वितीयायां आतिथ्येष्वपि तिथिषु गो ॥ १७ ॥ मानवो मंगलस्नायी नैव
लक्ष्मीविकुत्पत ॥ दीपैर्नीराजनादत्र सैषा दीपावली स्मृता ॥ इदं अप्रसंक्रांतौ रवौ पाते दिनक्षये ॥ अत्रा
भ्यंगो न दोषाय स्नातः पाप्मसु च्यते ॥ १८ ॥ माघ पञ्चस्य शुक्ले तु स्नातास्मिन्दिने नरः ॥ प्रेतास्यां या चतुर्दश्यां ॥

सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥२०॥ इषासितचतुर्दश्यां यदि कुर्यात्तिथावपि ॥ ऊर्जादौ स्वातिसंयुक्ते तदा दीपावली भवेत् ॥२१॥ कुर्यात्सं-
लग्नमेतच्च दीपोत्सवदिनत्रयं ॥ आश्विनस्यासिते पक्षे त्रयोदश्यादि शुद्धिषु ॥२२॥ क्रमात्तद्दत्त्रयेऽपि लोकगीतं
तं भुवनत्रयं ॥ महाराजो बलिः प्रोक्तः स्तुष्टेन हि वामनः ॥२३॥ वरं याचय भद्रं ते यद्यन्मनसि वर्तते ॥
इति विष्णुवचः श्रुत्वा बलिर्वचनमब्रवीत् ॥२४॥ आत्मार्थे किंचिदाचक्ष्व नो पसर्वदत्तं मया तव ॥ लोकार्थं याचया-
मि राजश्रेष्ठ हितं च मे ॥२५॥ मयायते धरा दत्ता वामनच्छद्मरूपिणे ॥ त्रिभिः पदैः त्रिदिवसैः सा वाक्रां-
ता यतस्त्वया ॥२६॥ तस्माद्देतद्बलिराज्यमस्तु ... प्रहरैः यद्यज्येष्ठे दीपदानं भुवि कुर्वन्ति मानवाः ॥२७॥ ते-
षां गृहे तव स्त्रीयं सदा तिष्ठतु सुस्थिरा ॥ मम राज्ये गृहे ये चाप्यन्धकारः पतिष्यति ॥२८॥ लक्ष्मीस्तत्रा नोऽन्धकारः स-
तपलन्तु तद्गृहे ॥ चतुर्दश्यां तु ये दीपान्नरकाय ददन्ति च ॥२९॥ तेषां पितृगणाः सर्वे नरके निवसन्ति न ॥ बलिरा-
ज्यं समासाद्य येन दीपावलीः कृता ॥३०॥ तेषां गृहे कथं दीपाः प्रज्वलिष्यन्ति केशव ॥ बलिराज्ये तु ये लोकाः शोका-
तुरा ह्यदिताः ॥३१॥ तेषां गृहे सदा शोकः पतेदिति न चान्यथा ॥ चतुर्दशी त्रये राज्यं बलेरस्त्विति याचये ॥
३२॥ पुरा वामनरूपेण याचयित्वा धरामिमां ॥ दत्तवान्तिथिरिष्टश्च बलिपातालवासिने ॥३३॥ तत्वाद्दैत्यपते दत्तं
न्तराराज्यं यत्र हरिः ॥ तस्मान्महोत्सवं चात्र सर्वे वै राष्ट्र कारयेत् ॥३४॥ महारात्रिः समुत्पन्ना चतुर्दश्यां तु नो मया-
ऽ ॥ भगसद्गुरुयः ... कार्यपरायणैः ॥३५॥ बलिराज्यं समासाद्य यक्षगन्धर्वकिन्नराः ॥ ओषध्यश्चापि
राक्षसात्र ... थस्तथा ॥३६॥ सर्वे एव प्रहृष्यन्ति नृत्यन्ति च निशासु ते ॥ नक्तंमन्त्राश्च सिद्ध्यन्ति बलिराज्येन सं-
युः ॥३७॥ बलिराज्ये समासाद्य यालोकाः सुखार्जिताः ॥ तत्पात् दिनमध्ये तु जनास्सुरहिता भवन्ति ॥३८॥ तुलासंस्थे सह-
स्रांशौ ... दर्शयेत् ॥ ... ॥ नरकस्थाश्च ये प्रेतास्ते मार्गं तु प्रेताः ...

परपतेत्व न संदेहो कार्यात्र मुनिपुंगवैः॥४०॥ आश्विने मासि मृतादिति यदः कीर्तितास्त्रयः॥ दीपदानादिकार्येषु या ह्याम ध्या
ह्नकालिका॥४१॥ यदि स्युः संगवाद् वाँगेता ष्यातिपयस्ययः॥ दीपदानादिकार्येषु कर्त्तव्याः पूर्वसंयुताः॥४२॥ इति स
नत्कुमारसंहितायां कार्त्तिकमाहात्म्ये वशिराऽपाद्यादेनल्लख्यं नाम त्रयोदशोऽध्यायः॥१३॥ ॥१०३॥ वालखिल्य उवा
च॥ एवं प्रभातसमये त्वमायां तु मुनीश्वर॥ स्नात्वा देवान्पितॄन्भक्त्या संपूज्याथ प्रणम्य च॥१॥ हत्वा तु पार्वणं श्राद्धं
च क्षीरघृतादिमिश्रादि वा नत्र नमो रूक्व्यं मृते बाणालुरान्जनोन्दारा॥२॥ ततः प्रदोषसमये पूजयेद्दिदरांबु
गां॥ कुर्यान्नानाविधैर्वस्त्रैस्तद्यं लक्ष्म्याश्च मंडपं॥३॥ नानापुष्पैः पल्लवैश्च चित्रैश्चापि विचित्रितं॥ तत्र संपूजये
ल्लक्ष्मीं देवीं श्चापि प्रपूजयेत्॥४॥ संपूज्य देवनार्यौ प्रिवक्..ष्योपचारकैः॥ पादसंवाहनं कुर्याल्लक्ष्म्या
दीनां तु भक्तितः॥५॥ अस्मिन्नहनि सर्वापि विष्णुनामोचितापुरा॥ बलिकारागृहाद्देवाः लक्ष्मीश्चापि विमो
चिता॥६॥ लक्ष्म्या स्वाहूता देवा जग्मुः क्षीरोदधौ पुनः॥ प्रसुप्ता बहुकालं तेरु खनस्या मुनीश्वरा॥७॥
रचनीयाः स्तत्र गर्भाः पर्यंकाश्च सतूलिकाः॥८॥ फेनोपमैर्वस्त्रैरास्तृताश्च यथादिशा॥९॥ स्थापयेत्ता सुरा लक्ष्मी
येद्धोससमान्वितं॥ लक्ष्मीदैत्यभयान्मुक्ताः सुखं सुप्तांबुजोदरे॥१०॥ अतोऽर्थी विधिवत्कार्या तु ष्टिरु सुखसुप्तिका॥
तदिह्नि पप्रशय्यासुप प्राप्तोऽसि व्यविरद्धये॥११॥ कुर्यात्तस्य गृहं मुक्त्वा लत्प्राकापि न व्रजेत्॥ न कुर्वंति नरा
इत्थं लक्ष्म्याः सुखसुप्तिकां॥११॥ धनचिंतायितो नास्ति कथं रात्रौ स्वपंति हि॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन लक्ष्मीं संस्थापयेन्न
रः॥१२॥ सत्तु दारिद्र्यनिर्मुक्तः स्यजातो ऽस्या प्रतिष्ठितः॥ जातीपत्रलवंगैलास्वर्कपूरसमन्वितः॥१३॥ पावयित्वा ग २२
व्यदुग्धं सितां दत्वा यथोचितं॥ लड्डुकांस्तस्य कुर्वीत ताम्बूलं लक्ष्मीम समर्पयेत्॥१४॥ अन्यच्च तु विषम स्वं दशाक
नादिसंभवं॥ सर्वानिवेदयेत् [illegible] नमस्याः प्रायेता [illegible] ततः कुर्यात्प्रतिषेच यथोत्सुकं॥ त्रामये

स्च स्थाग्नि रासि सर्वारिष्टविनाशनं ॥१६॥ दीपवृक्षास्तथा कार्याः शक्त्योद्वगरुहादिषु ॥ चतुःपथे श्मशाने च नदीपर्वतवेश्मसु ॥१७॥ वृक्ष
मूलेषु गोष्ठेषु चत्वरेषु गृहेषु च ॥ वस्त्रैः पुष्पैः शोभितव्या राजमार्गस्य मध्यगः ॥१८॥ हट्टेषु स्थापयेन्नानापक्वान्नानि केता
निच ॥ नागवल्लीदलादीनि खाद्यानि सा च निक्षिपेत् ॥१९॥ शोभां कुर्याद्राजमार्गे कुमध्ये च विशेषतः ॥ तदभावे चराशीनां
रत्नानां तानि च शोभयेत् ॥२०॥ एवं प्रदोषमध्ये कृत्यं प्रदोषे तदनन्तरं ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वा तु संबोध्य च बन्धुसुहृदितान्नरः ॥२१॥
मंडुकापूपमण्डाद्याः शष्कुलीः पूरिकादिकैः ॥ अलंकृतेन भोक्तव्यं नववस्त्रोपशोभिना ॥२२॥ ततोपराह्णसमये घोषयेन्न
गरे नृपः ॥ अद्य राज्यं बलेर्लोकाः यथेष्टं क्रीडतामिति ॥२३॥ यथेष्टं क्रीडतो बाला इत्यादेश्यं नृपेण तु ॥ वेलोक्या बालक्रीडा
नानासामग्रिसंयुता ॥२४॥ तेष्वेव हि घा क्रीडन्न कुर्वतः पश्येत्तु नास्त्ये ॥ ते स्वे त्वद्य दिपितो यद्धि नेऽचोरांस्तुष्येते यता ॥२५॥
महाभारते पर्वणि रंदुर्भिक्षं व्याप्य जायते ॥ बालक्रुद्धे राजशोकान्ति बालतुष्टेन्नपे सुखं ॥२६॥ बालक्रुद्धे राज्यक्रुद्धो [illegible] बालके
रते ॥ अवश्यमेव भवति च बारिष्टविनाशनं ॥२७॥ यष्टिकादिकेतानभ्या नपतारोहति बालकाः ॥ तदा राज्ञो जयो वाच्यः
पर राष्ट्रविमर्दयेत् ॥२८॥ न क्रीडंति बालाश्चेत्पिंगं कृत्वा करांद्दषु ॥ तदा प्रभृति नारीणां व्यभिचारः प्रजायते ॥ अन्योन्य
राजोपर्यन्ति क्रीडने बालकाजनं ॥ दुर्भिक्षं चर्षभावश्च शत्रुमेव प्रजायते ॥३०॥ एवं बालस्य लोचेष्टा बुध्या बोधप्रसंबदेत् ॥
लोकश्चापि पुरे रथ्ये सुधाधवलितालिरा ॥३१॥ गीतवाद्यैश्च संतुष्टे प्रज्वालितसुदीपके ॥ दुकूलपट्टवसनेपथ्यस्य च लोधिस्रज
॥३२॥ अन्योन्यप्रीतिसंयुक्ते दत्तजाते च केजने ॥ ताम्बूलहृष्टहृदये कुंकुमसोद्दचर्चिते ॥३३॥ पितृस्य जनसंबाधितस्य गोत्रज्ञा
तिपूजिते ॥ बलिराज्ये प्र कर्तव्यं यथा मनात्सवर्तते ॥३४॥ जीवहिंसा सुरापानं स्तेयं मातृसमागमः ॥ हित्वेतदन्यत्कर्तव्यं
बलिराज्ये न दोषभाक् ॥३५॥ आत्मनाय द्वेषो रक्षार्थे परदुःखाकरे रतं ॥ वारांगनादिगमनं स्पृष्टास्पृष्टादि मेलनं ॥३६॥ अन्याय
रं भृत्ते चापि चैव दूषकः ॥ एवं तु सर्वथा कार्यो बलिराज्यमहोत्सवः ॥३७॥ जीवहिंसा सुरापानमगम्यागमनं तथा ॥ चौर्यं
बाधघातं च पंचैतानि मुनीश्वरः ॥३८॥ बलिराज्ये [illegible] त्यजेत् ॥ ततोऽह्नि दृष्टे राज्ञि समन्ये त्यं यं राजा प्रकृतेः पु
रः ॥२२॥ भोवेन्ते नीराजनं परमं पद्मामेव शनैः शनैः ॥ महतालयं चाग्नेः ज्वलितं दीपकैः ॥४०॥ हस्ये शोभा सुरवपाव

त्वेतत्केर स्कन्दे ॥४९॥ राज्यप्रमोदश्च दृष्ट्वा स्वपुरमाव्रजेत् ॥४१॥ एवं गते निशीथे च जने निद्रार्थलोचने ॥ तावन्नगरनारीभिः शृ
वेर्दृष्टं महाद्वेता ॥ निष्क्रम्य ते प्रहृष्टाभिरत्ने दर्भास्य गृहगताः ॥ दण्डेकुरजनी योगे दर्पः स्यात्सुपरिहनि ॥४३॥ तदा विहारे
पूर्वे परोक्षे सुखरात्रिका ॥ यो वै स्वयं कार्येः सेवा या बलिराजो सेवानरः ॥४४॥ न कुर्वीत तिरस्पातेषां धर्मास्युनीत्रसे रोगः ॥
इति श्रीसनत्कुमारसंहितायां कार्तिकमाहात्म्ये बलिराजोत्सवो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥ ब्राह्मणेविस्पादयुः ॥ प्रति
पदुद्भवे प्रगे कुर्यात्रीराजनं ततः ॥ सुवेषः सत्कथागीतैर्दानैश्चा दिवसं नयेत् ॥१॥ शंकरस्तु पुरा द्यूतं ससर्ज सुमनोहरं ॥ कार्ति
के शुक्लपक्षे तु प्रथमेऽहनि सत्यवत् ॥२॥ प्रस्तुत्य चैव ... देवी पतिं सदाशिवं ॥ कालक्षेपाय केषांचित्केषांचिद्धनहेतवे ॥
३॥ केषांचिद्धननाशाय पश्य द्यूतं स्तुतं मया ॥ तस्मात्त्वं के हि कुपरयमुवनस्यापयाम्यहं ॥४॥ केय क्रीडितं सा भ्यां भवानया
च जितं तदा ॥ पुनर्द्वितीयं भवनं स्थापितं निर्जितं तया ॥ पुनस्तृतीयं भवनं स्थापितं निर्जितं तया ॥ पुनर्वृषः पुनश्चर्म पुनः
पत्रगवध्यनं ॥६॥ शशिलेखा च मकुकुमं च्छिन्नं चाप्यजीजनत् ॥ निर्जितस्तु हरो गेहाश्चीर वल्कुलधारकः ॥७॥ गङ्गातीरे समा
पतस्थौ चिन्तासमन्वितः ॥ तस्मिन्काले कार्तिकेयः खेलितुं च गतः क्वचित् ॥८॥ गङ्गातीरादायो गेहमपश्यत्पार्थिवं केशाई ईश
श्रो धविरं रंच न नाम च र लोपितुः ॥ गतेनापि मूर्धा यो ध्यातः पुत्र याहि गृहे स्तु वं ॥ तव मात्रा जितश्चाहं गच्छामि गहनं वनं ॥१०॥
स्कन्द उवाच ॥ कुतो मात्रा जितो देवो चनं कस्माद्व गच्छति ॥ अहमद्य गमिष्यामि त्वत्पादे सेवयाम्यहं ॥११॥ शिव उवाच ॥ विजित
२५ स्तव मात्रा तु सर्वं न स्थेयमत्र वै ॥ मम लोके तपेत्युक्त्वा क्व विद्यामहं ततः ॥ स्कन्द उवाच ॥ मा गच्छ त्वं महादेव द्यूतमार्गं प्रद
र्शितः ॥ स्कन्दो पि गृहमागत्य पार्वतीं वाक्यमब्रवीत् ॥१३॥ स्कन्द उवाच ॥ देवि देवो गतः क्वापि सोवर्ण भोक्त्रैव संस्थितः ॥ तव केच
विष्णुः कस्मान्मातः सत्यं वदस्व नः ॥१४॥ देव्युवाच ॥ स्वयमेव कृतं द्यूतं स्वयमेव पराजितः ॥ स्वयमेव गतः क्रोधात्प्राप्य
सकुपं मया ॥१५॥ स्कन्द उवाच ॥ मया सह क्रीडितव्यं कुपितः क्रीडनान्विति ॥ देव्या क्रीडनेन साधं ततः स्कन्देन निर्जितं ॥१६॥ कोपि २४
नानिर्जितं च मर्गरहात्वोन्दुपाययौ ॥ गङ्गातीरे यत्र शिवस्तत्रागत्य न्यवेदयत् ॥१७॥ ततो देवी समीपे तु विघ्नराजः समाययौ ॥
किमर्थं ह्यानयन्नो देवी जातासि तद्वद ॥१८॥ विघ्नेश उवाच ॥ ... सन्तुष्टो हरो द्विनिर्जितः ॥ आयास्यति वृषा

र्यमिति संचिंत्य संस्थितः॥१९॥ तव भ्राता चालुतः ज्ञित्वा सर्वं मत्स्येभिर्विदितं॥ नायास्यत्यधुना देव इति चिंतापरा स्म्यहं॥२०॥ गले
शउवाच॥ दिविशीघ्रमम घृतं जेष्ठा विभ्रांत रहर॥ आनाथिष्यामि सामग्रीं यू यहं रया सुतस्तव॥२१॥ इति पुत्रवचः श्रु
त्वा तस्मै घृतमत्रिदयत॥ स गृहीत्वा पाशपुंजं सारिकाः शीघ्रमाययो॥२२॥ एष्टू एष्टू वच देवः स्कंदो यत्र य
वास्थितः॥ गलेशउवाच॥ मयानीता विमौ पाशौ सारिका नाममेव च॥२३॥ क्रीडेतु ममसा यर्थे भो देवस्याग्रे
मयाग्रजा॥ इति भ्रातुर्वचः श्रुत्वा उभाभ्यां क्रीडितं मुदा॥२४॥ मयपकं नवजीव दृष्टिमियूरंचा एवजी जहद॥ शि
वस्य सर्वविषयां शिवस्य च तथैव च॥२५॥ गृहीत्वा स तु विघ्नेशस्तत्कालं पार्वतीपयो॥ पार्वत्यपि च स तु गले
शं वाक्यमब्रवीत॥२६॥ सम्यक्कृतं त्वया पुत्र नानीतो सौ महेश्वरः॥ सामदानादिकं कृत्वा आनयात्र महेश्व
र॥२७॥ तथेत्युक्त्वा गलेशोसौ समारुह्य च मूषकं॥ आतत्वरित आयातो गृहे ते तुं महेश्वरं॥२८॥ ईश्वरं ता
तउत्थाय गृहं द्विहार समागतः॥ नारदोरितवृत्तांतो विष्णुस्तत्र समागतः॥२९॥ विष्णुरुवाच॥ त्र्यंबक विघ्नो कु
रु शिव एकाक्षोहं भवाम्यहं॥ रायतोनं तथेत्युक्त्वा कोणे भव जनार्दन॥३०॥ विष्णुरुवाच॥ ओं तु चरणं सिवेत्व मा
तस्मात्तेनु नाविषासि॥ नारद उवाच॥ देवा निहं महत्कार्यं मूषकस्तस्य धर्षिता॥३१॥ इति श्रुत्वा नारदस्य
वचनं रावलो गतः॥ कुर्वन्न्याऊं मात्र शब्दं मूषको सौ प्रभायितः॥३२॥ मूषकं तत्पत्य गलापः शनैः शनैः
पाययौ॥ जातो विष्णु पाश इति दूरं तस्तेन लोकितं॥३३॥ प्रणिपत्य महादेवं विविनम्रं नतकं धरः॥ गलेशा
उवाच॥ आगम्यतां देव जेहं देवीमानपुरःसरं॥३४॥ यदि नायासि गेहं संप्राप्तात्य सति चांबिका॥ त्वया
गते मयासर्वकार्यमेतदुपायनं॥३५॥ महादेव उवाच॥ एषा त्र्यंबा मया विघ्नाय नागलपालि निर्मिता॥
मे मया क्रीडितं वीआगाधि पाय गृहं तत्र॥३६॥ गलेश उवाच॥ सर्वे पैव क्रीडितंयं देव्या नात्स्पत्र संरा

पः॥ आगम्य तां पद्मदेव भ्रातरा पाहि मा प्रजा॥ ३७॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा ईश्वरः सगणो ययौ॥ नारदोपि गतः स्व
मंदिरं तु रपि चोगतः॥ ३८॥ उपविष्टास्तु कैलासे देवास्तत्र समागताः॥ दृष्ट्वा देवी प्रहृष्टात्मा हि शिवा वाक्यमब्री
त्॥ ३९॥ या सा विद्या महामाया देवी गंगा द्वारे विनिर्मिता॥ अनया जयस्तत्वं लोके तत्वं सत्य भाषिणी॥ ४०॥
देव्युवाच॥ विषादात्तव सामर्थ्यं मम पिपासा॥ पिता॥ शिवो॥ त्वया किं तप्यते ब्रूहि दर्शय स्वसहायतः॥ ४१॥
इति श्रुत्वा वचस्तस्याः प्रहृष्टात्मा धीमत्र हरः॥ तां स्त्री स्वरूपमा रदेन स्वकौपीनेस मर्पितं॥ ४२॥ श्री
देव्युवाच पवीतम नेन क्रीड स तामिति॥ सदाशिव प्रसन्नोसि क्रीडनं समचक्रतुः॥ ४३॥ आयद्याचयते
कस्मात्पावि स्तुः प्रजायते॥ पद्यश्च यतो देवी विपरीतः पतत्पुरा॥ ४४॥ स्य कौपाम रणा चम महाद्
नानर्जितं॥ स्कंदाले कारितं सर्वं पुनरा चहरे तच॥ ४५॥ तेता गले राः प्रोवाच बाक्यं सदाशिवं तः॥
नक्रीडितव्यं हे मातः पार्वती स्मापतिः स्वयं॥ ४६॥ रुतो हरेणास वैस्वं तेहारि ष्यति मत्पिता॥ इतिपु
त्रवचः श्रुत्वा पार्वती क्रोधमूर्छिता॥ ४७॥ गतपावि धाता मा लोकपा वलो वाक्यमब्रवीत्॥ ४८॥ रा
वणउवाच॥ पापिष्ठेनाथ सत्ये मिध्दुरुष्ठेन विस्मृता॥ ४९॥ अधमो यं न कुत्र च्यइत्युरुक्ष मया यत्तः॥
देव्युवाच॥ सर्वाः सपिष्टे वस्त्राद् भूतेति नाम हा सेजात॥ ५०॥ गस्याम पं परयमे पुत्र पार्वत्या स
कलं तपा॥ देवयस्माद् बलयाकुपद्दचासंतत्वया॥ ५१॥ गात स्मात्सत्तास्तु तेन धावि सा भार प्रपीडितः॥
कतो रतस्तनुः कुचेष्टात्वं यतः मिसत्य संमुनं॥ ५२॥ रूपं प्रेतिसुरूपं स्थाणं लोकं तालु मविष्यति॥ इत्या मा
मातरं पुत्र बाले कर्तव्य योस्ते॥ ५३॥ पते [illegible] त्वं नयास्त्मा मात्वपाहरं॥ एवं वैरी त्वं पार्वती विभ
र्ष्णाविष्यति॥ ५४॥ जुतस्त्वं नपुवाहरवालए वभाविष्यति॥ गतारउवाच॥ अनेन यान्तु रूपेण सूक्ष्मकार्यं प २४

2 2 2 2

25

सा वितः ॥५४॥ मध्यमार्गं कृतं विघ्नं शापेन राक्षसाधमं ॥ देव्युवाच ॥ यस्मा[illegible]न्त्वया दुष्ट कृतं मे बालकस्य तु ॥५५॥
तस्माद्यंत्र यत्पुर्वि स्तुरक्षा घातायेष्यति ॥ इति देव्या वचः श्रुत्वा स वै संक्रुद्धमानसः ॥५६॥ देवी शापेन [illegible]
नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ नारद उवाच ॥ कोपं कुर्वंतु मा देवा नैव शाप्याः कुतश्चन ॥५७॥ सर्वेषामादिमा येयं
धायोग्यफलप्रदा ॥ नापशापइमा आसीत्त्वास्तु वै वारणे ॥५८॥ गंगा[illegible]हितल्लु रुद्र म[illegible]कुब्बला र
भायां न यत्तु समाचरः ॥ जायाहुर स्या स्य पथो वे ता प्रतिष्ठा नं गन्त स्मारहितः कुमारः ॥५९॥ अहं
मा प्रियं रतो नस्यात यं तपोधनैः ॥ स प्रस्दे विलया प्रोक्त स्त्वि हि नीतपोमम ॥६०॥ सर्वे क्रोधा पेतु त्वयं
ने नत्तु मुनिपुंगवाः ॥ कुरुा नाद्य च कारो हाहाहा हाहीतिचाब्रवीत् ॥६१॥ तस्य वेश्नां विलोक्या पस र्वेहहुमिवा
पुपुः ॥ देवा ऊचुः ॥ भोभो विनोदकृत्त्वि [illegible] स्तत स्त पोसि नारद ॥६२॥ वरं वरय भ द्रं तेपद्म मनो सितं च
ते ॥ नारद उवाच ॥ यञ्चराज्ञतु रूसर्वे कौशाकिं याचयिष्यति ॥६३॥ स वेतियाचे यिष्य[illegible] यथा[illegible]
च्वेतु तत्तु ॥ शिव उवाच ॥ सर्वं संसम्प तां देवि जेतं यद्व भादिकुं ॥६४॥ तं मयास्तु चूत रोतेन यो धंजन
दविक ॥ देव्युवाच ॥ या स्तु स्य या समेनायाचे प्रापि मम चांतर ॥६५॥ एतद्देवच रं मन्ये कोधोमा मम
पोपद्धि ॥ कार्तिकेय स्तु रूपरेरत्तु घ ध पे हा नि सत्पवासा ॥६६॥ अखो लब्धोम यावत्तः सत्पोनैव मह
घर ॥ तस्मा चूतं प्रकु र्वंपमभाते चव मानवैः ॥६७॥ ताभिन्यु लेजयो यस्यात स्य खंम स रंजयः ॥
विष्णुरुवाच ॥ अहं यं कुरिष्या [illegible] बालक मेय चा ॥६८॥ त पाते पात वस्तु सो वरमे नंदताभ्य है ॥
ब्रह्मोवाच ॥ स यम नरूप स्था यां म [illegible] ॥६९॥ [illegible] कदा [illegible] विषयी म [illegible] देय द वरो मम ॥
गणेश उवाच ॥ स सार्यानेका याति तत ॥ को मम पून

द्विमम स्वरूपां विना सिद्ध्यं तु मां कृविल ॥ रावण उवाच ॥ चिद्व्याख्यानसामर्थ्यं मम श्री
नारद ॥ ७१ ॥ सदाशिवे सदा चास्तु भक्तिर्मे व्यभिचारिणी ॥ नारद उवाच ॥ कृष्णचतुर्दश्यां ये केऽपि
ध्यं पूजयिष्यन्ति ये जनाः ॥ ७२ ॥ मद्धर्मपत्न्यामित्येव मानं यच्छन्तु ते मम ॥ इत्युक्त्वा लक्षिताः सर्वे दे
वाः पुरोगमाः ॥ ७३ ॥ तस्मात्कलिपदि घृतं कुर्यात्सर्वेऽपि वै जनाः ॥ चतुर्दश्यां विशेषेण सर्वे हित्वा प्रति
पदं तु धाः ॥ ७४ ॥ स्वस्यो धर्मादिस्नानाय कुर्याद्घृतमतं द्विजः ॥ विशेषवेद्यं भोक्तव्यं प्रशस्तैव्रीतल्ति
नहा ॥ ७५ ॥ इक्षितामिश्रसहितैर्नैया सा च भवेन्निशा ॥ ततः संपूजयेन्मानेश्वर तरः पुरवासिनी ॥ ७६ ॥ प
तातिजं न संघाता कठ भूषादिभिः शुभैः ॥ स्वनामाङ्कैः स्वयं राजा तोषयेत्स्वजनान्पृथक् ॥ ७७ ॥ स्वर्षभा
महिषांश्चैव पुच्छमानानवरैः सह ॥ गजानश्वांश्च योधांश्च पदातीन्समलंकृतान् ॥ ७८ ॥ पंचायुक्तं च स्व
पपश्यैतरनर्त्तकचारणान् ॥ सुधापयेत्रासर्वेश्च गोमाहिष्यादिकं ततः ॥ ७९ ॥ ततो परा कूर्समयेपूर्वा
स्यां दिशि कार्य पामार्गपाली प्रबध्नीयात्सु गेस्तम्भे प्रपादये ॥ ८० ॥ कुशकाशमयीं दिव्यां सं बद्धां
वेदमिर्नियम् ॥ दर्शयित्वा गजानश्वान्सायमस्यास्तलेनयेत ॥ ८१ ॥ ततो होमं द्विजैस्त्वथ बध्नीपात्मार्ग
पालिका ॥ मार्गपालीनमस्तेस्तु सर्वेताकुसुखप्रदे ॥ ८२ ॥ विधेयैः पुत्रदाराद्यैः पुनरेहि व्रतस्य
मे ॥ नीराजनं च ततश्चैव कार्यं राष्ट्रजयप्रदम् ॥ ८३ ॥ मार्गपालीतलेनैव गावो गजास्तुरङ्गमाः ॥ सुखाश्चैता ततस्मा
ति तस्य कुर्वीत घृतार्चा विधिपूर्वकम् ॥ ८४ ॥ इति श्रीसनत्कुमारसंहितायां कार्तिकमाहात्म्ये घृतविधिनामपंच
दशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ८५ ॥ वासरविध्यायुं चुलिपं ... कुर्यात्सर्वत्र वापि प ... दीपपूजनाचंद्रमाचातियान दास